

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาคุณลักษณะของการสื่อสารภายในชุมชนเข้มแข็ง จะใช้แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

1. ทฤษฎีการสื่อสาร
2. แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ
3. แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง
4. แนวคิดพื้นฐานด้านการจัดการ
5. แนวคิดการมีส่วนร่วม
6. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ทฤษฎีการสื่อสาร

การสื่อสารเป็นกระบวนการ (Process) ที่มีความสำคัญต่อมนุษย์ในด้านการดำเนินชีวิต สังคม เศรษฐกิจ การเมือง และการศึกษา จนอาจกล่าวได้ว่าการสื่อสารเป็นฟันเฟืองของเครื่องจักรกลแห่งสังคมที่ทำให้สังคมดำเนินไปได้อย่างไม่หยุดยั้ง เนื่องจากการสื่อสารเป็นทั้งเครื่องมือ (Instrument) และวิธีการ (Means) ในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งต่อบุคคล ต่อองค์กร และต่อสังคม เราจึงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าการปฏิเสธได้ว่าการสื่อสารเป็นสถาบันหนึ่งของสังคมที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งจนไม่อาจละเลยได้ (กิติมา สุรสุนธิ, 2541, น. 1)

ความหมายของการสื่อสาร

Charles R. Writht (อ้างถึงใน กิติมา สุรสุนธิ, 2541, น. 2) กล่าวว่า การสื่อสารเป็นพื้นฐานของกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมมนุษย์ไม่ว่าจะยุคใด สมัยใด ที่ทำให้มนุษย์สามารถจะถ่ายทอดความคิด ความตั้งใจ ความปรารถนา ความรู้สึก ความรู้และประสบการณ์ จากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่งได้

Newcomb (1965, p. 129, อ้างถึงใน ธนวดี บุญลือ, 2539, น. 1-2) การสื่อสารหมายถึงรูปแบบหนึ่งของการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างบุคคล ซึ่งหากจะกล่าวในเชิงโวหารแล้ว การแลกเปลี่ยนนั้นอาจทำให้บุคคลสามารถเข้าถึงจิตใจของผู้อื่นได้

Barker (1981, p. 3, อ้างถึงใน เกศินี จุฑาวิจิตร, 2540, น. 4) ให้ความหมายว่า การสื่อสารเป็นกระบวนการในการแลกเปลี่ยนข่าวสารที่มีลักษณะเป็นพลวัต (Dynamic) เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (Ever-changing) และไม่มีที่สิ้นสุด (Unending)

Hiebert, Ungurait and Bohn (1975, p. 6, อ้างถึงใน เกศินี จุฑาวิจิตร, 2540, น. 4) นิยามการสื่อสารไว้ว่า การสื่อสารเป็นกระบวนการที่มีการเคลื่อนไหว และความต่อเนื่องโดยมีเป้าหมายที่เฉพาะเจาะจง เช่น เพื่อการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ เพื่อถ่ายทอดค่านิยมทางสังคม เป็นต้น

Harmack and Fest (1964, p. 399, อ้างถึงใน เกศินี จุฑาวิจิตร, 2540, น. 4) กล่าวว่า การสื่อสารเป็นกระบวนการ ซึ่งคนเรามีปฏิริยาต่อกันและกัน เพื่อความมุ่งหมายที่จะให้เกิดการผสมกลมกลืนกันทั้งในระหว่างบุคคลและภายในตัวบุคคลผู้นั้นเอง

Wilmot (1987, p. 6, อ้างถึงใน เกศินี จุฑาวิจิตร, 2540, น. 4) กล่าวว่า การสื่อสารมีลักษณะที่เป็นกระบวนการ กล่าวคือ การสื่อสารเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องกันระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร โดยที่องค์ประกอบของการสื่อสารแต่ละองค์ประกอบมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน เช่น ถ้าไม่มีผู้ส่งสารก็ไม่มีผู้รับสาร ถ้าไม่มีผู้รับสารก็ไม่มีปฏิริยาตอบกลับ และเมื่อองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลง ก็จะมีผลกระทบต่อองค์ประกอบอื่น ๆ ด้วย

Guyer (อ้างถึงใน กิติมา สุรสนธิ, 2535, น. 1) กล่าวว่า การสื่อสาร คือ เหตุการณ์ที่ต้องมีองค์ประกอบอย่างน้อยห้าชนิดที่เกิดขึ้นตามลำดับดังต่อไปนี้ (1) ผู้ส่งหรือผู้สร้าง (2) สิ่งไว้ในรูปของเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ (3) ซึ่งถูกส่งไปยัง (4) ผู้รับสิ่งไว้อย่างหนึ่งหรือสองคน (5) และผู้รับตอบสนอง สิ่งไว้ด้วยความพินิจพิเคราะห์ การสื่อสารจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผู้รับสิ่งไว้ได้ตอบสนองสิ่งไว้ที่ผู้ส่งสิ่งไว้ที่ผู้ส่งมาในรูปของเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ จนกระทั่งเกิดสหสัมพันธ์ระหว่างการโต้ตอบต่อสิ่งไว้ ที่ผู้ส่งหวังจะได้รับตอบสนองจากผู้รับสิ่งไว้และได้ตอบสนองสิ่งไว้ ที่ผู้รับสิ่งไว้ได้ตอบไปจริง ๆ

E. M. Roger (1973, อ้างถึงใน กิติมา สุรสนธิ, 2535, น. 1) นิยามการสื่อสารคือ กระบวนการที่ความคิด หรือข่าวสารถูกส่งจากแหล่งสารไปยังผู้รับสาร ด้วยเจตนาที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบางประการของผู้รับสารนั่นเอง

Charles Cooley (อ้างถึงใน บุญเลิศ ศุภดิถ และ สมควร กวียะ, 2523, น. 3) นิยามการสื่อสารว่าหมายถึง กลไกที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ดำรงอยู่ได้และพัฒนาก้าวต่อไป

เสถียร เขยประทับ (2528, น. 78) การสื่อสาร หมายถึง ผู้ส่งสาร ส่งสารหรือความคิดไปยังผู้รับสาร เพื่อก่อให้เกิดผลบางประการในตัวผู้รับสาร ผลที่เกิดขึ้นในตัวผู้รับสารอาจจะเป็นการ

เปลี่ยนแปลงในระดับความรู้ ทัศนคติ หรือ พฤติกรรมของผู้รับสารก็ได้ จะเห็นได้ว่าวัตถุประสงค์ที่สำคัญประการหนึ่งของการสื่อสาร คือ การก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

กิติมา สุรสนธิ (2541, น. 1) กล่าวว่า การสื่อสารจะต้องอยู่บนพื้นฐานของการสร้างความร่วมมือกัน ความคล้ายคลึงกัน ให้เกิดขึ้นระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ซึ่งทั้งสองฝ่ายจะต้องมีวัตถุประสงค์ในการสื่อสารที่สอดคล้องต้องกัน การสื่อสารจึงจะประสบผลสำเร็จ

เกศินี จุฑาวิจิตร (2540, น. 5) นิยามความหมายว่า การสื่อสารเป็นกระบวนการที่มีความเคลื่อนไหวและเป็นการกระทำอย่างต่อเนื่องในการส่งและรับสารระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร โดยผ่านสื่อต่าง ๆ อย่างมีวัตถุประสงค์

กล่าวโดยสรุป การสื่อสาร หมายถึง กระบวนการถ่ายทอดความคิด ความรู้ ความปรารถนา และประสบการณ์ จากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ส่งสารและผู้รับสาร ผ่านช่องทางการสื่อสารต่าง ๆ เพื่อก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงบนวิถีทางที่ตั้งวัตถุประสงค์เอาไว้

วัตถุประสงค์ของการสื่อสาร

ในการที่มนุษย์ทำการสื่อสารกันนั้น จำเป็นต้องมีวัตถุประสงค์อย่างหนึ่งอย่างใดในการสื่อสารระหว่างกัน ซึ่งอาจจะเหมือนหรือแตกต่างกันก็ได้ ซึ่งสามารถสรุปวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสารและผู้รับสารในการสื่อสารได้ดังต่อไปนี้ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2529, น. 15-17)

1. วัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์หลัก ๆ ของผู้ส่งสารในการทำการสื่อสาร ได้แก่

1.1 เพื่อแจ้งให้ทราบ (to inform) โดยผู้ส่งสารมีความต้องการที่จะบอก แจ้งหรือชี้แจงข่าวสารเรื่องราว เหตุการณ์ ข้อมูล หรือสิ่งอื่นใดให้ผู้รับสารได้รับทราบหรือเกิดความเข้าใจ

1.2 เพื่อสอนหรือให้การศึกษา (to teach or educate) ผู้ส่งสารมีความต้องการที่จะสอนวิชาความรู้หรือเรื่องราวที่มีลักษณะเป็นวิชาการเพื่อให้ผู้รับสารได้รับความรู้เพิ่มขึ้นจากเดิม

1.3 เพื่อสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิง (to please or entertain) ผู้ส่งสารมีความต้องการที่จะทำให้ผู้รับสารเกิดความรื่นเริงบันเทิงใจจากสารที่ตนส่งออกไป ไม่ว่าจะในรูปแบบของการพูด การเขียนหรือแสดงกิริยาท่าทาง

1.4 เพื่อเสนอหรือชักจูงใจ (to propose or persuade) ผู้ส่งสารได้เสนอแนะสิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อผู้รับสารและมีความต้องการชักจูงใจให้ผู้รับสารมีความคิดคล้อยตาม หรือยอมรับปฏิบัติตามการเสนอแนะของตน

2. วัตถุประสงค์ของผู้รับ ในส่วนของผู้รับสาร เมื่อผู้รับสารได้เข้าร่วมในกิจกรรมทางการสื่อสารกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง ผู้รับสารก็มีวัตถุประสงค์หรือความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างจากการสื่อสารนั้น ๆ กล่าวโดยสรุปวัตถุประสงค์หลัก ๆ ของผู้รับสารในการทำการสื่อสาร ได้แก่

2.1 เพื่อทราบ (to know or understand) ในการเข้าร่วมกิจกรรมทางการสื่อสารนั้น ผู้รับสารมีความต้องการที่จะทราบเรื่องราวข่าวสาร เหตุการณ์ ข้อมูล หรือสิ่งอื่นใดที่มีผู้แจ้งหรือรายงานหรือชี้แจง หากข่าวสารที่ได้รับทราบนั้นเป็นของใหม่ ก็ทำให้ผู้รับสารได้ข่าวสารเพิ่มเติม หากข่าวสารที่ได้รับทราบนั้นเป็นสิ่งที่ตนได้รับทราบมาก่อน ก็เป็นการยืนยันความถูกต้องของข่าวสารที่ตนมีอยู่ให้เกิดความมั่นใจยิ่งขึ้น ในทางตรงข้ามกัน หากข่าวสารที่ได้มาใหม่ขัดแย้งกับข่าวสารที่ตนมีอยู่เดิม ผู้รับสารก็จะได้ใคร่ครวญว่าข่าวสารใดมีความน่าเชื่อถือหรือมีความถูกต้องมากกว่ากัน

2.2 เพื่อเรียนรู้ (to learn) การแสวงหาความรู้ของผู้รับสารจากการสื่อสารลักษณะของสารในกรณีนี้ มักจะเป็นสารที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับวิชาความรู้และวิชาการเป็นการหาความรู้เพิ่มเติม และเป็นการทำความเข้าใจกับเนื้อหาสาระในการสอนของผู้ส่งสาร

2.3 เพื่อหาความพอใจ (to enjoy) โดยปกติคนเรานั้นนอกจากต้องการจะทราบข่าวคราว เหตุการณ์ และศึกษาหาความรู้แล้ว ยังต้องการความบันเทิง ต้องการการพักผ่อนหย่อนใจด้วย

2.4 เพื่อการทำหรือตัดสินใจ (to dispose or decide) ในการดำเนินชีวิตประจำวันนั้น สิ่งหนึ่งที่เราต้องกระทำอยู่เสมอก็คือ การตัดสินใจการทำการอย่างใดอย่างหนึ่งในการตัดสินใจของเรานั้น มักจะได้รับการเสนอแนะหรือจูงใจให้กระทำอย่างนั้นอย่างนี้จากบุคคลอื่นอยู่เสมอ ทางเลือกในการตัดสินใจของเราขึ้นอยู่กับว่าข้อเสนอแนะนั้น ๆ มีความน่าเชื่อถือและเป็นไปได้เพียงใด รวมทั้งอาศัยข่าวสาร ข้อมูลความรู้ และความเชื่อที่เราสั่งสมมาเป็นเครื่องมือในการตัดสินใจของเรา

จะเห็นได้ว่า ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารต่างก็มีวัตถุประสงค์ของตนเอง มีความต้องการของตนเอง เมื่อใดก็ตามที่วัตถุประสงค์หรือความต้องการของทั้งสองฝ่ายสอดคล้องต้องกัน การสื่อสารก็ประสบความสำเร็จ ทั้งสองฝ่ายได้สิ่งที่ตนต้องการ ในทางตรงข้าม เมื่อใดก็ตามที่วัตถุประสงค์หรือความต้องการของทั้งสองฝ่ายไม่สอดคล้องต้องกันหรือขัดแย้งกัน การสื่อสารก็จะประสบกับความล้มเหลว

กระบวนการของการสื่อสาร

สืบเนื่องจากการสื่อสารเป็นกระบวนการ และภายในกระบวนการการสื่อสารนั้นก็มียุทธศาสตร์ประกอบย่อย ๆ ที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ สามารถที่จะพิจารณาองค์ประกอบเหล่านั้นได้ดังต่อไปนี้ (กิติมา สุรสนธิ, 2540, น. 6-17; บุญเลิศ ศุภดิลก, 2523, น. 16-18)

องค์ประกอบของการสื่อสาร

1. ผู้ส่งสาร (Sender) เป็นองค์ประกอบแรกในกระบวนการสื่อสารเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการ ผู้ส่งสาร อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด ความคิดเห็น ทักษะคติ ความเชื่อ และอื่น ๆ ไปยังผู้รับสาร ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ผู้ส่งสารเป็นองค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ ทั้งการเลือกข้อมูลข่าวสาร สารที่จะส่งถ่ายทอดไป การเลือกวิธีการ และช่องทางที่จะทำให้อาสาไปถึงผู้รับสาร รวมทั้งการเลือกและกำหนดผู้รับสารที่จะเป็นผู้รับข้อมูลข่าวสาร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับใดระดับหนึ่ง หรือในด้านใดด้านหนึ่งกับบุคคลที่ตนสื่อสารด้วย เช่น การเปลี่ยนแปลงการรับรู้ การเปลี่ยนแปลงความเชื่อ ทักษะคติ และพฤติกรรมของบุคคล กลุ่ม หรือสังคม เป็นต้น

2. สาร (Message) หมายถึง เรื่องราวอันมีความหมายและการแสดงออกมาโดยอาศัยภาษา หรือสัญลักษณ์ใด ๆ ก็ตามที่สามารถทำให้เกิดการรับรู้ร่วมกันได้ระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร สารจะเป็นสิ่งเร้า ให้ผู้รับสารเกิดการรับรู้ความหมายและมีปฏิกิริยาตอบสนอง ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว สารจะประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วน คือ

2.1 รหัสสาร (Message Code) คือ ภาษา (Language) หรือสัญลักษณ์ (Symbol) หรือสัญญาณ (Signal) ที่มนุษย์คิดขึ้น เพื่อแสดงออกแทนความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ ค่านิยม วัตถุประสงค์ต่าง ๆ ของผู้ส่งสาร ซึ่งรหัสสารอาจถูกแสดงออกมาเป็นสารที่เป็นภาษาพูด ภาษาเขียน (Verbal Message Code) และรหัสของสารที่ไม่ใช่ภาษาพูดหรือภาษาเขียน (Non-verbal Message Codes)

2.2 เนื้อหาของสาร (Message Content) หมายถึง เรื่องราวต่าง ๆ ที่ผู้ส่งสารต้องการจะถ่ายทอดไปยังผู้รับสาร ซึ่งเนื้อหาของสารนั้นอาจแบ่งออกได้เป็นหลายประเภท หลายลักษณะตามเนื้อหาของสารในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เนื้อหาโดยทั่วไป และเนื้อหาเฉพาะ เนื้อหาเชิงวิชาการต่าง ๆ และเนื้อหาที่ไม่ใช่วิชาการ หรืออาจเป็นเนื้อหาประเภทนอกเล่ากับเนื้อหาประเภทความคิดเห็นเนื้อหาที่เป็นข่าวเนื้อหาบันเทิงและเนื้อหาชักจูงใจ เป็นต้น

2.3 การเรียงลำดับสาร (Message Treatment) หมายถึง รูปแบบวิธีการในการนำรหัสสารมาเรียบเรียง เพื่อให้ได้ใจความต้องการ ซึ่งมักจะขึ้นอยู่กับลักษณะโครงสร้างของภาษา (Structure) และบุคลิกลักษณะของแต่ละบุคคลซึ่งส่วนใหญ่การจัดเรียง ลำดับสารจะออกในรูปแบบลีลา (Styles) ส่วนตัวที่ขึ้นอยู่กับบุคลิกลักษณะของผู้ส่งแต่ละคนว่ามีบุคลิกลักษณะแตกต่างกันไปอย่างไร เช่น คนที่อารมณ์เย็น มักพูดจาด้วยวิธีการที่สุภาพ สุขุม เยือกเย็น ในขณะที่คนอารมณ์ร้อนมักพูดรวบรัดสรุป เพื่อให้จบเร็ว ๆ เป็นต้น

3. ช่องทางการสื่อสารหรือสื่อ (Channel or Media) หมายถึงพาหนะที่นำหรือพาข่าวสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร ดังนั้น ช่องทางการสื่อสาร จึงอาจหมายถึง ปราสาทสัมผัสทั้ง 5 ของมนุษย์ที่รับรู้ความหมายจากสิ่งต่าง ๆ อันได้แก่ การมองเห็น การได้ยิน การดมกลิ่น คลื่นเสียง และอากาศที่อยู่รอบ ๆ ตัวคนเราด้วย สื่อแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1) สื่อที่เป็นมนุษย์ หรือสื่อบุคคล (Personal Media) อันได้แก่ บุคคลที่เป็นผู้นำสารไปยังผู้รับสาร หรือ ในอีกแง่หนึ่งก็คือ ผู้ส่งสารนั่นเองที่ทำการเข้ารหัสสาร (Encode) ให้ผู้รับสารได้รับรู้และเข้าใจในสิ่งที่ต้องการ

2) สื่อไม่ใช่มนุษย์ ซึ่งอาจหมายถึง สื่อธรรมชาติ หรือสื่อที่ถูกประดิษฐ์ขึ้น อันได้แก่ สื่อมวลชน (Mass Media) และสื่อระยะไกล (Telecommunication) สำหรับสื่อที่เป็นสื่อมวลชนนี้แบ่งได้ออกเป็น 2 ประเภท คือ สื่อสิ่งพิมพ์ (Printed Media) อันได้แก่ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร หนังสือแผ่นพับ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Media) อันได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์ และภาพยนตร์ (กิตติมา สุรสนธิ, 2540, น. 6-17)

4. ผู้รับสาร (Receiver) หมายถึง ผู้ที่รับข่าวสารจากแหล่งสาร เป็นจุดหมายปลายทางที่สารส่งไปถึงอาจเป็นบุคคลธรรมดาที่กำลังรับฟัง ดู หรืออ่านข่าวสาร หรือเป็นสมาชิกของกลุ่มหรือไม่ก็เป็นมวลชน

5. ผล (Effect) ผลของการสื่อสาร หมายถึง การเปลี่ยนแปลง หรือ ข้อแตกต่าง (Change or discrepancy) ซึ่งเกิดขึ้นกับบุคคลหรือกลุ่มบุคคล อันเนื่องมาจากข่าวสารที่ได้รับ ซึ่งสามารถแยกเป็นระดับบุคคลหรือระดับส่วนร่วม หรือกระทั่งระดับระหว่างบุคคลก็ได้ ในระดับบุคคล ซึ่งเป็นระดับจุลภาค (micro-individual level) ผลของการสื่อสารมักจะปรากฏในรูปของการเปลี่ยนแปลงระดับความรู้ (knowledge) ทศนคติ (Attitude) และพฤติกรรม

6. ปฏิกริยาโต้ตอบ (Feedback) หมายถึง วิธีการหรือกิริยาท่าทางที่ฝ่ายผู้รับสารใช้หรือแสดงออกมาให้ผู้ส่งสารได้รับทราบ ทั้งนี้สืบเนื่องจากผล (Consequence) ของข่าวสารปฏิกริยาโต้ตอบนับว่าเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ผู้ส่งสารสามารถหยั่งทราบข่าวสารที่ส่งออกไปนั้นได้รับผลตามเป้าหมายหรือไม่เพียงไร ลักษณะของปฏิกริยาโต้ตอบอาจเป็นไปได้ตั้งใจและโดยไม่ได้ตั้งใจ

ก็ได้ และมีลักษณะที่เป็นทั้งผลดีและผลเสียได้เช่นเดียวกัน ปฏิบัติการโต้ตอบนั้นมีหน้าที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ เป็นกลไกควบคุม (Control or Cybernetic) ของกระบวนการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปฏิบัติการโต้ตอบที่เป็นผลเสียหรือเชิงลบ มีบทบาทสำคัญมากเพราะจะคอยแจ้งให้ผู้ส่งสารทราบว่าการส่งสารผิดพลาด ล้มเหลว หรือบกพร่องแค่ไหนเพียงไร เพื่อจะได้หาทางปรับปรุงและแก้ไขให้ดีขึ้น

รูปแบบการสื่อสาร

ทั้งนี้โดยอาศัยรูปแบบของการสื่อสารลักษณะต่าง ๆ ซึ่งได้มีการจำแนกรูปแบบการสื่อสารในหลายลักษณะตามหลักเกณฑ์ ที่ใช้ในการพิจารณาที่แตกต่างกันไป ในที่นี้จะกล่าวถึงรูปแบบของการสื่อสาร 3 ลักษณะ คือ (นพรัตน์ มุณีรัตน์, 2541, น. 30-34)

1. จำแนกตามทิศทางการสื่อสาร แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ

1.1 การสื่อสารแบบทางเดียว (One-way Communication) หมายถึง การสื่อสารที่ผู้ส่งสารถ่ายทอดสารไปยังผู้รับสารแต่เพียงฝ่ายเดียวโดยไม่เปิดโอกาสให้ผู้รับสารได้ซักถามข้อสงสัยหรือแสดงความคิดเห็น จึงไม่มีปฏิกริยาย้อนกลับจากผู้รับสาร การสื่อสารแบบนี้มีลักษณะเป็นเส้นตรง ปราศจากการคำนึงถึงปฏิกริยาโต้กลับจากผู้รับสาร ทำให้ปริมาณของข้อมูลสะท้อนกลับ (Feedback) จากผู้รับสารมีน้อยหรือไม่มีเลย

1.2 การสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication) หมายถึง การสื่อสารที่ผู้ส่งสารส่งข้อมูลข่าวสารไปยังผู้รับสารทางหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันเมื่อผู้รับสารได้รับข้อมูลและส่งข้อมูลข่าวสารตอบกลับมายังผู้ส่งสารด้วยอีกทางหนึ่ง จึงเป็นการสื่อสารที่ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารต่างก็สามารถรับและส่งข่าวสารซึ่งกันและกัน มีการเปิดโอกาสให้ผู้รับข่าวสารได้ซักถามข้อข้องใจหรือข้อสงสัยต่าง ๆ มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน มีการโต้ตอบกัน ทำให้ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถที่จะตอบสนองต่อกันเพื่อสร้างความเข้าใจได้อย่างชัดเจน การสื่อสารแบบนี้ผู้ส่งสารจะให้ความสำคัญกับปฏิกริยาโต้กลับ (Feedback) ของผู้รับสาร

2. จำแนกตามลักษณะการใช้ สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ คือ

2.1 การสื่อสารแบบเป็นทางการ (Formal Communication) หมายถึง การติดต่อสื่อสารที่คำนึงถึงบทบาทหน้าที่และตำแหน่งระหว่างผู้รับสารและผู้ส่งสารเป็นสำคัญ ตามระเบียบแบบแผนที่กำหนดไว้ โดยส่วนใหญ่จะเป็นการสื่อสารที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ประกาศแจ้งนโยบาย คำสั่งปฏิบัติงาน เป็นต้น

2.2 การสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ (Informal Communication) หมายถึง การติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่น โดยไม่พิจารณาถึงตำแหน่งหน้าที่และมิได้ดำเนินไปตามระเบียบแบบ

แผนที่กำหนดไว้ แต่เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นจากความสนิทสนมคุ้นเคย และจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในทางส่วนตัวมากกว่า การติดต่อสื่อสารในลักษณะนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการสื่อสารโดยใช้คำพูด ได้แก่ การพบปะพูดคุยสนทนากัน

3. จำแนกตามทิศทางการไหลของข่าวสาร การสื่อสารในลักษณะนี้ แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ

3.1 การสื่อสารตามแนวตั้ง (Vertical Communication) โดยแบ่งออกเป็น

3.1.1 การสื่อสารจากบนลงล่าง (Top-down หรือ Downward Communication)

หมายถึง การส่งข่าวสารจากบุคคลที่มีตำแหน่งสูงกว่าลงมายังตำแหน่งที่ต่ำกว่า โดยออกมาในรูปแบบของนโยบาย แผนงาน ประกาศ เป็นต้น ซึ่งการสื่อสารรูปแบบนี้จะทำให้ผู้รับสารที่อยู่ในตำแหน่งต่ำกว่าไม่เกิดการพัฒนาศักยภาพของตนเอง จากความริเริ่ม คอยรับฟังคำสั่งอยู่เสมอ หลีกเลี่ยงการตัดสินใจ และไม่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน

3.1.2 การสื่อสารจากล่างขึ้นบน (Bottom-up หรือ Upward Communication)

หมายถึง การส่งข่าวสารจากผู้ส่งสารซึ่งอยู่ในระดับหรือตำแหน่งที่ต่ำกว่า ขึ้นไปสู่ผู้รับสารซึ่งอยู่ในระดับหรือตำแหน่งที่สูงกว่า ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกในสังคมได้ติดต่อสื่อสารกัน โดยมีทั้งส่งสารและรับสารอย่างเท่าเทียมกัน การสื่อสารรูปแบบนี้จะออกมาในลักษณะของการประชุมปรึกษาหารือ การสัมมนา เป็นต้น ทั้งนี้จะก่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของบุคลากร เสริมสร้างให้มีความคิดสร้างสรรค์ และทำให้สมาชิกทุกส่วนของสังคมนั้น มีโอกาสเข้ามีส่วนร่วมในการดำเนินการอย่างเต็มที่

3.2 การสื่อสารตามแนวนอน หรือ แนวราบ (Horizontal Communication) หมายถึง การติดต่อสื่อสารระหว่างผู้ที่มีระดับหรือตำแหน่งที่เสมอกันใกล้เคียง โดยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัว เช่น เพื่อนฝูงญาติพี่น้อง การสื่อสารรูปแบบนี้จะช่วยเสริมสร้างความรับผิดชอบร่วมกันของหมู่คณะ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด และเป็นการสื่อสารอีกรูปแบบหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกในสังคม

วิธีการของการติดต่อสื่อสาร

1. การสื่อสารแบบใช้ถ้อยคำหรือแบบวัจนะ (Verbal Communication) หมายถึง การสื่อสารที่อาศัยคำพูด หรือ ตัวเลข เป็นสัญลักษณ์ของข่าวสาร สัญลักษณ์นี้อาจเป็นในรูปของภาษาพูด ภาษาเขียน หรือ ภาษาทางคณิตศาสตร์ก็ได้ เพื่อใช้ในการสื่อความหมายให้ผู้รับสารเข้าใจ ความหมายได้อย่างชัดเจนและตรงตามกับผู้ส่งสารต้องการ ลักษณะการสื่อสารแบบวัจนะนี้

ได้แก่ การสนทนา การสัมภาษณ์ การเขียนบันทึก การเขียนรายงาน การประกาศข่าวสาร การประชุม เป็นต้น

2. การสื่อสารแบบไม่ใช้ถ้อยคำหรือแบบอวัจนะ (Non-Verbal Communication) หมายถึง การสื่อสารโดยปราศจากคำพูด แต่แสดงออกทางท่าทางสีหน้า การเคลื่อนไหวส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายตามธรรมชาติของคน ซึ่งแต่ละบุคคลก็สื่อสารกับบุคคลอื่นโดยมีความหมายเฉพาะตนเอง ซึ่งทำให้ผู้อื่นเข้าใจว่าเราอยู่ในสภาพเช่นใด เช่น การสั่นศีรษะแสดงถึงการปฏิเสธ การพยักหน้าแสดงถึงการเข้าใจ หรือเห็นด้วย เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ การตีความหมายของแต่ละคนที่รับข่าวสารว่าจะสอดคล้องและตรงตามกับผู้ส่งสารต้องการหรือไม่

ทฤษฎีการสื่อสารแบบสองขั้นตอน (Two-step Flow of Communication)

เป็นทฤษฎีที่เน้นความสำคัญของอิทธิพลของบุคคล (Personal Influence) ซึ่งจะมีบุคคลที่มีผลต่อการชักจูงโน้มน้าวใจในแง่ความคิดเห็นและการตัดสินใจของบุคคลอื่น ๆ ภายในสังคมที่เรียกกันว่าผู้นำความคิดเห็น (Opinion Leader) ซึ่งทฤษฎีนี้เกิดจากการวิจัยของ Paul F. Lazarsfeld นักสังคมวิทยาจากมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย ซึ่งศึกษาอิทธิพลของสื่อมวลชน พร้อมกับศึกษาบุคคลแต่ละคนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมและปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในชุมชนนั้น ๆ ผลการศึกษาพบว่า กระแสข่าวมักจะไหลจากสื่อมวลชนโดยตรงไปยังผู้นำความคิดเห็นบางคนในชุมชน ซึ่งจะเอื้ออำนวยให้สัมฤทธิ์ผลของการสื่อสารเกิดขึ้น เนื่องจากผู้นำทางความคิดเห็นจะเป็นผู้ที่คอยให้ความคิด คำปรึกษาหารือปัญหาต่าง ๆ กับผู้ใกล้ชิด ตามทฤษฎีนี้จะเห็นได้ว่าผู้นำทางความคิดเห็นเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญอย่างมากในอันที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

คุณลักษณะของผู้นำทางความคิดเห็น

1. เป็นบุคคลที่อยู่ภายในสังคมที่เป็นที่เชื่อถือ และไว้วางใจของคนโดยทั่วไปภายในสังคมนั้น
2. เป็นคนที่คนภายในสังคมถือว่าเป็นผู้มีความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นอย่างดี
3. เป็นบุคคลที่ติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลอื่นภายนอกสังคม มีการเดินทางจากสังคมที่อยู่ไปยังสังคมอื่น ๆ มากกว่าคนอื่น ๆ
4. เป็นผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงกว่าบุคคลอื่น
5. เป็นผู้ที่เป็นรับสื่อมวลชนมากกว่าบุคคลอื่น ๆ ภายในสังคม

การสื่อสารกับจิตสำนึกในการพัฒนา

การที่สังคมจะพัฒนาได้นั้นต้องอาศัยการสื่อสารเป็นพื้นฐานก่อนอื่น เพราะการที่สมาชิกในสังคมจะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้นั้นต้องได้รับข่าวสาร กระบวนการข่าวสารจะถูกมาใช้เพื่อส่งเสริมการพัฒนาให้ลุล่วงด้วยดี การสื่อสารจะทำหน้าที่เป็นกลไกของสังคมผลักดันให้สังคมพัฒนาไปตามเป้าหมายที่วางไว้ แต่อย่างไรก็ตาม การพัฒนาที่ทรงประสิทธิภาพนั้นต้องเกิดจากการสมัครใจของประชาชนในชุมชน หรือสมาชิกในสังคมที่จะเกิดจิตสำนึก เปลี่ยนแปลงทัศนคติ ความคิด ความเชื่อและพฤติกรรมของตนสู่คุณภาพที่ดีขึ้น (พูนทรัพย์ สิทธิพรหม, 2539, น. 118-125)

1. การสร้างจิตสำนึกของบุคคลในสังคม

อัลทูเซอร์ (Althusser) นักทฤษฎีทางจิตสำนึกมองว่า “จิตสำนึกเป็นผลผลิตแบบหนึ่งของความสัมพันธ์ทางสังคม” ซึ่งแนวทางในการพัฒนาปัจจุบันจะเน้นจากบุคคลเป็นอันดับแรก ดังนั้นการศึกษาการเกิดจิตสำนึกในบุคคล เพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะจิตสำนึกเป็นคุณสมบัติที่คงคุณภาพความดีความงาม ทำให้สามารถเป็นผู้รู้จักตนเองและเข้าใจสถานการณ์ที่กำลังเปลี่ยนแปลง โดยตัวเองสามารถเข้าไปแก้ไขและควบคุมสถานการณ์นั้นได้ ซึ่งจิตสำนึกอันดับแรกของมนุษย์ คือ การที่จะดำรงชีวิตอยู่ด้วยองค์ประกอบอาชีพ การสร้างสัมพันธ์ภาพกับบุคคลอื่นและการคาดคะเนอนาคตของตนเองและผู้เกี่ยวข้อง

2. ปัจจัยพื้นฐานการเกิดจิตสำนึก

1) การได้รับข้อมูลข่าวสาร การที่บุคคลดำรงตนในสังคมนั้นต้องมีการรับรู้เรื่องราว เพื่อนำไปใช้กับการดำเนินชีวิตประจำวัน ข้อมูลข่าวสารที่รับมาจะก่อตัวการสำนึกในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคมของการดำรงชีวิตประจำวัน

2) การเรียนรู้ บุคคลจะเกิดการเรียนรู้ได้ 2 ทาง คือ จากประสบการณ์ทางอ้อม โดยได้รับการถ่ายทอด และการเรียนรู้จากประสบการณ์ทางตรง โดยการปฏิบัติด้วยตนเอง

3) การสร้างจิตสำนึก เมื่อคนอยู่ในสังคมจะต้องช่วยกันผลิตสิ่งของเพื่อใช้ เพื่อกิน และนอกจากจะผลิตสิ่งของแล้ว มนุษย์ยังต้องผลิตความคิดควบคู่ไปด้วย ซึ่งเป็นกระบวนการที่ต้องไปด้วยกัน การที่บุคคลจะเกิดจิตสำนึกได้นั้นมีขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นการสร้างความสำนึก องค์ประกอบที่จะนำมาพิจารณา ได้แก่

1.1 เงื่อนไขในการสร้างจิตสำนึก มีทั้งเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อการสร้างจิตสำนึกและเงื่อนไขที่ขัดขวางปิดกั้น

1) เงื่อนไขเบื้องต้น พบว่า มีเงื่อนไขอยู่ 2 ประการ คือ ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ก) ปัจจัยภายใน ได้แก่ การสะสมความรู้ที่เกิดจากการได้รับข่าวสาร ข) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การแนะนำและการสาธิต

2) เงื่อนไขปิดกั้น คือ อุปสรรคในการพัฒนาจิตสำนึกของประชาชน ซึ่งเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ เช่น ก) ทางเศรษฐกิจ การพัฒนาจิตสำนึกอาจกระทำไม่ได้ เนื่องจากสภาพชีวิตอันแร้นแค้นทางเศรษฐกิจ ทำให้ไม่มีเวลาคิดหรือสนใจเรื่องการส่งเสริมด้านต่าง ๆ ข) ทางวัฒนธรรม เช่น ในท้องถิ่นนั้นมีความเชื่อหรือมีแบบแผนการบริโภคอาหารเฉพาะอย่าง ทำให้ปิดกั้นที่จะรับรู้ในเรื่องต่าง ๆ

1.2 วัตถุประสงค์ วัตถุประสงค์ที่ใช้ในการสร้างจิตสำนึก ได้แก่ ความทรงจำ ความเคยชิน อารมณ์ความรู้สึก ซึ่งสามารถแบ่งแยกออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1) ความคิดความเข้าใจ (Cognition) ได้แก่ ความรอบรู้ของชาวบ้าน ความระมัดระวัง เคล็ดล็บ ความไม่ไว้ว่างใจ การริเริ่ม

2) อารมณ์ความรู้สึก (Affection) ได้แก่ ความรู้สึกที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ เช่น ความรู้สึกเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์

3) การกระทำ (Conation) ได้แก่ การจัดรูปแบบองค์กรในชุมชน การบริหารกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน

วัตถุประสงค์เหล่านี้ไม่ได้อยู่ในสภาพที่บริสุทธิ์แต่จะมีหลาย ๆ อย่างปะปนกันอยู่ เมื่อเราพัฒนาจิตสำนึกใหม่ เราจึงจำเป็นต้องมีการกลั่นกรอง ตัวอย่างเช่น โลกทัศน์ของชาวบ้าน อาจมีต้นกำเนิด (genesis) จาก 2 ทาง คือ

1) มาจากการต่อสู้ในชีวิตประจำวันกับสภาพการผลิต การทำมาหากิน เช่น โลกทัศน์ที่มีต้นกำเนิดแบบนี้มีลักษณะที่สอดคล้องกับความเป็นจริง

2) มาจากการได้รับความคิดที่ผิด ๆ จากสังคม เช่น ความเชื่อเรื่องพรหมลิขิต ความเชื่อเรื่องชาติกำเนิด ซึ่งเป็นตัวกำหนดความดีงามหรือความสามารถของตน เป็นต้น

วัตถุประสงค์ที่เก็บมานี้ไม่บริสุทธิ์ ทำให้กระบวนการสร้างจิตสำนึกมีลักษณะแตกต่างไปจากการสร้างวัตถุสิ่งของของแบบอื่น ๆ เพราะว่าการจะพัฒนาจิตสำนึกนั้น กรัสมชี (Gramsci) นักปราชญ์ชาวอิตาลี ได้กล่าวว่า “ในความคิดจิตสำนึกเดิมของประชาชนนั้นไม่ได้ว่างเปล่า ไม่ได้อยู่ในสภาพที่ไม่ทำอะไร หากแต่จะมีจิตสำนึกเก่าบรรจุอยู่แล้ว” จิตสำนึกเก่านี้อาจจะมีทั้งจิตสำนึกเก่าที่ล้าหลังกระบวนการสร้างจิตสำนึกอันใหม่ที่ต้องดำเนินงาน 2 จังหวะในเวลาเดียวกัน คือ การจัดจิตสำนึกเก่า และสร้างพัฒนาจิตสำนึกใหม่

ในส่วนที่เกี่ยวกับการบำรุงรักษาจิตสำนึกนั้น มีเงื่อนไขอยู่ 2 ชนิดที่บำรุงรักษาความสำนึกไม่ว่าจะเป็นแบบเก่าหรือแบบใหม่ก็ตาม คือ เงื่อนไขทางความคิด ความเชื่อ กับเงื่อนไขทางความเป็นจริง

1.3 ตัวบุคคลหรือนักพัฒนาที่จะดำเนินการสร้างความสำนึกในกลุ่มประชาชนจะต้องมีคุณสมบัติในการทำงานด้วยการมีความรู้และความเชี่ยวชาญ รวมทั้งมีเทคนิคในการที่จะชดเชยค่าที่เสียไป กะเทาะของเก่าให้หมดไป และบางครั้งจะต้องมีรายละเอียดปลีกย่อยที่เรารู้ว่าการกะเทาะสนิมอย่างไรไม่ให้เนื้อในส่วนที่ดีพลอยเสียไปด้วย หรือมิให้เกิดการบอบสลาย นอกนั้นจะต้องมีความรู้ในการผลิตของใหม่และรู้เทคนิคในการทาบของใหม่ลงไป เพื่อให้สามารถติดอยู่ทนทาน ความรู้ในส่วนนี้เกี่ยวข้องกับความรู้จักและความเข้าใจในวัตถุเป็นอยางดี เนื่องจากจิตสำนึกดำรงอยู่ได้ยาวนานด้วยเงื่อนไข ฉะนั้นจึงต้องมีความรู้เกี่ยวกับทำลายเงื่อนไขเก่าและสร้างสรรค์เงื่อนไขใหม่ เพื่อหล่อเลี้ยงจิตสำนึกใหม่

ในทางปฏิบัติจะต้องมีการสำรวจเนื้อหาเดิมของจิตสำนึกเก่าว่าคืออะไร สิ่งที่ต้องระวังในการสำรวจ คือ การให้ข้อสังเกตว่าของเก่านั้นไม่ใช่ไม่ดีทั้งหมด

2. ขั้นการเผยแพร่กระจายและถ่ายทอดจิตสำนึก ตามปกติการพัฒนาจิตสำนึกเป็นเรื่องนามธรรมจึงต้องมองเห็นไม่ได้ ดังนั้น จึงต้องแสดงตนเองในกิจกรรมที่เราเรียกว่า “ปฏิบัติการอย่างมีจิตสำนึก” คือ การกระทำที่ผู้ปฏิบัติรู้เป้าหมาย ตลอดจนรู้ถึงวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมาย

แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อชุมชน

เมื่อการพัฒนาเปลี่ยนการสื่อสาร เพื่อการพัฒนาก็เปลี่ยนไปด้วย พัฒนาการปรับเปลี่ยนแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่สามารถแบ่งหยาบ ๆ ได้เป็น 3 ยุค แห่งกระบวนทัศน์ คือ Dominant/Modernistic Dependency และ Alternative/Multiplicity Paradigm ในการทำความเข้าใจลักษณะสำคัญ ๆ ของแนวคิดเรื่อง “การสื่อสารเพื่อการพัฒนา” นั้น เราจำเป็นต้องเข้าใจแนวคิดเรื่องการพัฒนาเสียก่อนเพราะทั้งสองแนวคิดนั้นอุปมาอุปไมยเสมือนฝาแฝดผู้พี่และผู้น้อง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงที่แนวคิดหนึ่ง ก็จะส่งผลสะท้อนไปสู่อีกแนวคิดหนึ่ง (กาญจนา แก้วเทพ, 2543, น. 1)

สำหรับการเปลี่ยนแปลงทั้งแนวคิดเรื่อง “การพัฒนา” และเรื่อง “การสื่อสาร” นั้น Servaes (1996) ได้ประมวลข้อสรุปของการเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะค่อนข้างเป็นวิชาการดังนี้

1. เป็นการเปลี่ยนแปลงวิธีการพิจารณาเรื่องการพัฒนาการสื่อสารแบบ Positivist Instrumentalist (มองเห็นพัฒนาในลักษณะเครื่องมืออย่างหนึ่ง) ซึ่งมักจะใช้ตัวบ่งชี้การพัฒนา/

การสื่อสารแบบเชิงปริมาณ มาเป็นแนวทัศนะแบบมีสัมปทาน (Normative Standpoint) ที่มองว่า การพัฒนาเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการวางมาตรฐานบางอย่างให้แก่สังคมและชีวิตมนุษย์ โดยเน้นวิธีการดำเนินการและวิธีการศึกษาที่มีลักษณะเชิงคุณภาพและเชิงโครงสร้าง มิใช่แค่เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งเท่านั้น

2. เป็นการเปลี่ยนแปลงวิธีการให้คำนิยามการพัฒนาที่เคยกำหนดเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาเอาไว้ว่าเป็นสากลใช้ได้กับทุกสังคม และสามารถจะคาดเดาล่วงหน้าได้ว่า จุดหมายปลายทางของแต่ละสังคมจะไปถึงตรงไหน มาสู่การให้คำนิยามใหม่ที่ว่า “การพัฒนาเป็นกระบวนการที่โยงอย่างแยกไม่ขาดการเปลี่ยนแปลงสังคมแต่ละสังคม” ซึ่งมีจุดหมายปลายทางและทิศทางที่แตกต่างกันอย่างไม่อาจจะคาดเดาอนาคตได้ทั้งหมด

3. เป็นการเปลี่ยนแปลงจาสูตรสำเร็จสูตรเดียวของการพัฒนาตามแบบอย่างตะวันตกมาเป็นแนวทางการพัฒนาที่หลากหลาย

4. เป็นการเปลี่ยนแปลงจากการเน้นแต่เฉพาะปัจจัยภายในสังคม (Endogenism) เช่น ความล้ำหลังของโลกที่สาม มาสู่การให้ความสนใจกับปัจจัยภายนอกสังคม (Exogenism) เช่น การเอาเปรียบจากประเทศที่พัฒนาแล้ว แล้วคลี่คลายมาเป็นกาให้ความสนใจกับความสัมพันธ์อย่างไยระหว่างปัจจัยภายในสังคมกับระดับโลก (Globalism)

5. เป็นการเปลี่ยนแปลงหน่วยของการวิเคราะห์ที่เคยใช้หน่วยของ “ระดับชาติ” หรือหน่วยของ “ระดับโลก” มาเป็นการผสมผสานระหว่างหลาย ๆ หน่วยการวิเคราะห์หลายระดับ รวมทั้งเกิดหน่วยใหม่ ๆ ในการวิเคราะห์ด้วย เช่น ระดับกลุ่มในหมู่บ้าน ระดับหมู่บ้าน ระดับเครือข่ายหมู่บ้าน ฯลฯ

6. เป็นการเปลี่ยนแปลงจากการเน้นหนักการพัฒนาในมิติเศรษฐกิจแค่เพียงมิติเดียว มาสู่มิติที่หลากหลาย รอบด้านทั้งการเมือง สังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ คุณค่า ฯลฯ

7. เป็นการเปลี่ยนแปลงจากการวิเคราะห์ที่มีลักษณะแยกเป็นส่วน ๆ (Segmentary) มาสู่ลักษณะการวิเคราะห์แบบองค์รวม และถือเอาปัญหาของชุมชนเป็นตัวตั้ง (problem oriented approach) เช่น เมื่อมีการนำรถไถเข้าไปในหมู่บ้าน นอกจากจะมีการเปลี่ยนแปลงในมิติเศรษฐกิจแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน (เช่น การลงแขก) ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง

8. เป็นการเปลี่ยนแปลงทางยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบเพิ่มพูนปริมาณหรือปฏิรูป เช่น การเพิ่มรายได้มาสู่การเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างและเป็นระดับนโยบาย เช่น การคืนอำนาจให้ประชาชนกำหนดชะตากรรมของชุมชนเอง ซึ่งต้องใช้นโยบายการพัฒนาแบบกระจายอำนาจ (Decentralisation)

Berrigan F.J. (1979) ได้ย้อนกลับไปทบทวนโฉมหน้าและบทบาทของการสื่อสาร เพื่อการพัฒนาตั้งแต่ยุคสมัยกระบวนทัศน์แรกว่า สถานการณ์ของประเทศด้อยพัฒนาในสายตาของนักพัฒนาแนว Modernistic ก็คือ สภาพของสังคมส่วนใหญ่ยังเป็นสังคมชนบทที่ห่างไกลจากศูนย์กลางความเจริญและขาดแคลนบริการสาธารณะที่จำเป็นต่อชีวิต ในขณะที่ระยะทางและการคมนาคมยังเป็นอุปสรรคต่อการนำเอาความช่วยเหลือจากภายนอกเข้าไป การสื่อสารผ่านสื่อประเภทต่าง ๆ จะเป็นวิธีการที่รวดเร็วที่สุดและเสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุดในการนำความคิดใหม่ ๆ เข้าไปสู่ชนบทที่ยังขาดผู้เชี่ยวชาญสาขาต่าง ๆ

สื่อมีศักยภาพจะตอบสนองความต้องการการพัฒนาดังกล่าวได้อย่างที่สุดคือ สื่อมวลชน ซึ่ง Berrigan ได้สกัดรูปแบบการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาในยุคแรกพร้อมข้อสังเกตดังนี้ คือ

1. ข่าวสารนั้นจะไหลจากเมืองหลวงส่วนกลางไปสู่บริเวณชนบทรอบนอก และส่วนใหญ่มักไม่มีช่องทางที่จะให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นป้อนกลับมา (Feedback)

2. ทิศทางการไหลของข่าวสารจะเป็นแบบทางเดียว (one-way) คือไหลจากส่วนกลางไปสู่รอบนอก ไหลจากข้างบนไปสู่ข้างล่าง เช่น การประชุมของชาวบ้านกับเกษตรตำบลก็จะมีแต่การบรรยายของเกษตรตำบลเท่านั้น

3. ในการสร้างเนื้อหาสารนั้น มักไม่ค่อยมีการคำนึงถึงผลกระทบและทัศนคติของกลุ่มผู้รับสาร ตัวอย่างง่าย ๆ ก็เช่น การห้ามชาวบ้านภาคอีสานกินอาหารดิบเพราะจะทำให้เป็นโรคพยาธิ แต่ชาวบ้านอาจจะคัดค้านในใจว่า ตั้งแต่บรรพบุรุษของชาวอีสานก็เคยกินอาหารดิบกันมาจนประเพณีแล้ว ก็ไม่เห็นจะเป็นปัญหาอะไร ความแตกต่างในเรื่องการรับรู้ปัญหาระหว่าง “เจ้าหน้าที่พัฒนาของรัฐ” กับ “ชาวบ้าน” ทำให้เนื้อหาการสื่อสารที่จะโน้มน้าวชาวบ้านให้เลิกกินอาหารดิบล้มเหลว

4. เนื่องจากวิธีการสร้างสารถูกกำหนดจากผู้ผลิตกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งที่อยู่นอกชุมชนแต่ฝ่ายเดียว และด้วยวิธีการผลิตเนื้อหาสาระที่ไม่ได้มีการสำรวจความต้องการว่าผู้รับสารต้องการข่าวสารแบบไหน จึงเป็นการยากที่เนื้อหาสาระที่ผ่านวิธีการผลิตจากบนลงล่างเช่นนี้จะตอบสนองความต้องการของประชาชนได้

5. สำหรับท่วงทำนองของการสื่อสารแบบกระแสหลัก จะเน้นที่การบอก/การแจ้งข่าวสารและการอบรมสั่งสอน ที่ฝ่ายผู้ส่งสารซึ่งคิดว่า “ตนเองเป็นผู้รู้ทั้งหมด” และส่งข่าวสารไปยังผู้รับสารซึ่งถูกรับรู้ว่า “ไม่รู้อะไรเลย” มิใช่ท่วงทำนองของการแลกเปลี่ยนความรู้ ข่าวสารและทัศนะระหว่างฝ่ายต่าง ๆ ที่ร่วมอยู่ในกระบวนการสื่อสาร

คุณลักษณะของการสื่อสารชุมชน (Community Communication)

เพื่อทำความเข้าใจกับแนวคิดเรื่องการสื่อสารชุมชนให้ชัดเจนขึ้น ในที่นี้จะนำเสนอคุณลักษณะของการสื่อสารชุมชนจากตัวอย่างทัศนะของนักคิดท่านต่าง ๆ พอสังเขป

คุณลักษณะสำคัญ ๆ ของการสื่อสารชุมชน มีดังนี้

1. เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way communication) ที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีปฏิกริยาโต้ตอบ (interactivity) กันอยู่ตลอดเวลาทั้งในลักษณะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ ลักษณะการสื่อสารแบบสองทางทำให้สถานะของผู้ส่งและผู้รับไม่ตายตัว แต่จะมีการผลัดเปลี่ยนบทบาทอยู่ตลอดเวลา

2. ทิศทางการไหลของข่าวสาร (Flow of Information) ในขณะที่กระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบกระแสหลักนั้น ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นไปอย่างจำกัด คือมีการไหลจากเบื้องบน (เจ้าหน้าที่รัฐ) ไปสู่เบื้องล่าง (ประชาชน) เท่านั้น แต่การสื่อสารชุมชนนั้น การหลั่งไหลของข่าวสารจะมีทิศทางที่หลากหลาย มาจากทุกทิศทุกทาง ทั้งจากบนลงล่าง (Top-down) แบบล่างสู่บน (Bottom-up) และแบบแนวนอน (Horizontal) ดังนั้นข่าวสารจึงอาจจะไหลจากนักวางแผนพัฒนาไปสู่ชาวบ้านจากสื่อมวลชนไปสู่ผู้รับสารในชนบท ในเวลาเดียวกัน ชาวบ้านอาจจะส่งข่าวสารนั้นไปยังเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือมีการแลกเปลี่ยนติดต่อข่าวสารระหว่างกลุ่มชาวบ้านด้วยกัน

ในเรื่องทิศทางการไหลของข่าวสารนั้น นอกจากจะใช้มิติ (Dimension) เรื่องทิศทางเป็นเกณฑ์พิจารณาแล้ว ยังมีนักวิชาการบางท่าน เช่น Pavelka (1978) ใช้เกณฑ์เรื่องขอบเขตของชุมชนเป็นตัวแบ่งเป็น “ขอบเขตภายในชุมชน” และ “ขอบเขตภายนอกชุมชน” จากเกณฑ์นี้ทำให้มองเห็นทิศทางการไหลของข่าวสารใน 3 ทิศทาง คือ การไหลของข่าวสารจากสื่อภายนอกเข้ามาสู่ชุมชน การใช้สื่อเพื่อส่งสารเรื่องราวของชุมชนออกไปยังบุคคลภายนอก และการใช้การสื่อสารเพื่อมองกระตุ้นให้เกิดการสื่อสารภายในชุมชนกันเอง เพื่อช่วยยกระดับความตระหนักเกี่ยวกับความต้องการและการแสดงออกซึ่งความเป็นตัวของตัวเองของชุมชน

3. เป้าหมายของการสื่อสารชุมชน มีวิธีการและแง่มุมหลายแง่มุมที่จะกำหนดเป้าหมายของการสื่อสารเพื่อชุมชน ตัวอย่างเช่น

3.1 การกำหนดเป้าหมายโดยการใช้ในระดับชุมชน เป็นการสื่อสารที่มีเป้าหมายเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต

3.2 การกำหนดเป้าหมายโดยสอดคล้องทิศทางการไหลของข่าวสาร ในแง่มุมนี้อาจกำหนดเป็นเป้าหมายของการสื่อสารชุมชนได้เป็น 3 เป้าหมายย่อย คือ

1) เพื่อทำการถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลและโน้มน้าวชักจูงใจ อันมักได้แก่ ทิศทางการไหลของข่าวสารจากบนลงล่าง (อย่างไรก็ตาม ทิศทางการไหลแบบอื่น ๆ ก็ใช้เป้าหมายนี้ได้เช่นกัน)

2) เพื่อเป็นช่องทางการแสดงออกซึ่งตัวตนของชุมชน (Community self-expression) อันอาจจะหมายรวมถึงแต่การแสดงออก ซึ่งความต้องการของชุมชนไป จนกระทั่งถึงการแสดงออกซึ่งสิทธิ์ ศักดิ์ศรี ภูมิปัญญาของชุมชนด้วย

3) เพื่อพัฒนาความเป็นตัวเองของบุคคล (Development of the individual's self) ในหน่วยที่เล็กลงกว่าชุมชน การสื่อสารชุมชนจะทำหน้าที่คล้าย ๆ เป็นเวทีแห่งการศึกษาเรียนรู้ที่ช่วยให้ศักยภาพของปัจเจกบุคคลได้พัฒนาสร้างสรรค์อย่างเต็มที่

4. เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นและดำเนินการเพื่อตอบสนองของความต้องการของประชาชน (Need-oriented) ซึ่งสอดคล้องกับคุณลักษณะประการสำคัญของกระบวนการทัศนการ พัฒนาแนวใหม่แทนการพัฒนาที่แต่เดิมเคยตอบสนองของความต้องการของรัฐเป็นหลัก

5. หน้าที่ของการสื่อสาร Windahl et al (1992) ระบุว่าหน้าที่ของการสื่อสารชุมชนน่าจะประกอบด้วย

5.1 หน้าที่ในการแสดงออก (Expressive Function) คือทั้งบุคคลและกลุ่มสามารถแสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมาเพื่อที่จะสร้างเอกลักษณ์ของตนเองได้

5.2 หน้าที่ทางสังคม (Social Function) คือการเข้ามีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อจะสร้างความรู้สึกร่วมเป็นชุมชนเดียวกัน

5.3 หน้าที่ในการข้อมูลข่าวสาร (Information Function) อันเป็นหน้าที่พื้นฐานของการสื่อสารโดยทั่วไป หากทว่าในการสื่อสารชุมชนนั้นทิศทางการไหลของข่าวสารต้องเป็นไปอย่างรอบด้านดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้นผู้เข้าร่วมกระบวนการสื่อสารทุกคนจึงได้แลกเปลี่ยนข้อมูลและความรู้เพื่อยกระดับความเข้าใจและความรู้ ในเรื่องการสื่อสารและทักษะการถ่ายทอดไปยังบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการพัฒนาชุมชน

5.4 หน้าที่ในการควบคุมการปฏิบัติการ (Control Activation Function) การสื่อสารจะเป็นช่องทางนำไปสู่การปฏิบัติ เพื่อปรับปรุงหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นของบุคคลและชุมชนได้ เนื่องจากการสื่อสารชุมชน มีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบสองทางที่มีขั้นตอนของปฏิกิริยาป้อนกลับ (Feedback)

2. แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ

วรางคณา วงศ์มหาชัย (2535, น. 11) ให้ความหมายของ ผู้นำ หมายถึง บุคคลใด บุคคลหนึ่งหรือกลุ่มบุคคลในชุมชนที่คนในชุมชนให้การนับถือ มีความรู้ความสามารถเป็นที่ ต้องการในการดำเนินงานของกลุ่ม สามารถกระตุ้นให้เกิดแรงศรัทธาในกลุ่มสมาชิก เป็นผู้ที่ทำหน้าที่รับผิดชอบต่อการพัฒนาการของกลุ่ม ส่งเสริมให้สมาชิกทุกคนสามารถปฏิบัติงานได้อย่าง สำเร็จ อีกทั้งแก้ไขปัญหิต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการทำงานและพัฒนาการของกลุ่มจนสามารถ นำกลุ่มไปสู่จุดหมายปลายทางได้เป็นผลสำเร็จ

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2542, น. 193) ได้สรุปองค์ประกอบของผู้นำ มีดังนี้

1. มีความรู้ ความสามารถอันเป็นคุณสมบัติภายในตัว ความทั้งมีความสามารถที่จะ ใช้ความรู้นั้นด้วย

2. มีผู้ตามที่ดี

3. มีจุดหมายในการทำงาน

4. ต้องมีหลักการและวิธีการเพื่อการทำงานให้บรรลุจุดหมายที่วางไว้

5. มีความมุ่งมั่นในการทำงาน

6. มีสถานการณ์ให้ได้ใช้ความสามารถของตน

นอกจากนี้ วรางคณา วงศ์มหาชัย (2535, น. บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาท ของผู้นำในการพัฒนาองค์การประชาชน”: ศึกษาเฉพาะกรณีการพัฒนาองค์การประชาชนระหว่าง ชุมชน ของมูลนิธิพัฒนาอีสาน” ได้ทำการศึกษาบทบาทของผู้นำในการพัฒนากลุ่มที่สำคัญมีอยู่ 5 บทบาท คือ บทบาทผู้บริหาร บทบาทผู้ให้การศึกษา บทบาทผู้ควบคุมความสัมพันธ์ในกลุ่ม บทบาทเชื่อมประสานและบทบาทผู้ติดตามการประเมินผล ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ผู้นำได้แสดง บทบาทเหล่านี้ในระดับที่แตกต่างกันในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการในการพัฒนากลุ่มอันได้แก่

1. บทบาทผู้นำในการก่อตัวของกลุ่ม บทบาทที่ชัดเจนได้แก่ บทบาทผู้ให้การศึกษา ในลักษณะของการประชุมให้ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้เห็นความสำคัญของการรวมกลุ่ม

2. บทบาทผู้นำในขั้นการดำเนินการของกลุ่ม บทบาทที่ชัดเจนได้แก่ บทบาท ผู้บริหาร เป็นผู้วางระเบียบแบบแผนดำเนินการและจัดสรรทรัพยากร บุคลากร ให้เหมาะสมกับ กิจกรรม

3. บทบาทผู้นำในขั้นการเจริญเติบโตของกลุ่ม ซึ่งบทบาทในขั้นตอนนี้ไม่แตกต่างไป จากขั้นตอนการดำเนินการของกลุ่มมากนัก ซึ่งบทบาทที่ชัดเจนได้แก่ บทบาทผู้บริหารเป็นผู้

ปรับปรุงระเบียบกฎเกณฑ์ และการดำเนินการของกลุ่มให้สอดคล้องกับสถานการณ์ มีการพิจารณาเพิ่มทุนเพิ่มสมาชิกและเพิ่มกิจกรรม

นอกจากนี้ สิริ เทศประสิทธิ์ (2529, น. 129) กล่าวว่า บทบาทหน้าที่ของผู้นำท้องถิ่น ที่สอดคล้องกับการพัฒนาท้องถิ่น หรือการพัฒนาชุมชนโดยเฉพาะควรจะมีดังนี้

1. เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ของท้องถิ่นหรือชุมชน
2. เป็นผู้ริเริ่มแนวคิดใหม่ ๆ พร้อมทั้งชี้แนวทางการปฏิบัติเกี่ยวกับแนวคิดใหม่หรือสิ่งใหม่ ๆ นั้นด้วย
3. เป็นผู้ช่วยวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของชาวบ้าน
4. เป็นผู้แสดงความคิดเห็น ความรู้สึก และสร้างแรงจูงใจเพื่อกระตุ้นเตือนหรือยั่วยุให้เกิดการกระทำในทางสร้างสรรค์ หรือการพัฒนาให้เกิดขึ้นในชุมชน
5. เป็นผู้รับฟังปัญหา ความต้องการ และความคิดเห็นของชาวบ้านแล้วนำเสนอคณะกรรมการการพัฒนาหรือผู้เกี่ยวข้อง และรับเอาความคิดเห็นของคณะกรรมการการพัฒนาหรือผู้เกี่ยวข้อง และรับเอาความคิดเห็นของคณะกรรมการหรือผู้เกี่ยวข้อง นำไปเสนอหรือเผยแพร่แก่ชาวบ้าน ซึ่งนับว่าเป็นกระบวนการ 2 ทาง (Two-way communication หรือ Two-way process)
6. เป็นผู้ร่วมวางแผนพัฒนาท้องถิ่นหรือชุมชน
7. เป็นผู้ควบคุมหรือกำกับดูแลให้มีการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้
8. เป็นผู้ร่วมติดตามผล และประเมินผลตามแผนที่วางไว้
9. เป็นผู้ร่วมรายงาน หรือเผยแพร่ผลงานตามแผนพัฒนาท้องถิ่นหรือชุมชน ให้ผู้เกี่ยวข้องและประชาชนได้ทราบ ทั้งนี้เพื่อผู้รับทราบจะได้มีการศึกษาหรือให้ความร่วมมือในโอกาสต่อไปด้วย

อาจสรุปได้ว่า ผู้นำ หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่คนในชุมชนให้การนับถือ มีความรู้ ความสามารถในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน สามารถกระตุ้นให้กลุ่มทำกิจกรรมต่าง ๆ และ กระตุ้นให้สมาชิกเกิดแรงศรัทธาในการเข้าร่วมกิจกรรม รวมทั้งมีบทบาท หน้าที่ ความรับผิดชอบหลายประการด้วยกันซึ่งจะก่อให้เกิดผลสำเร็จแก่สมาชิกและกลุ่ม เช่น ให้การศึกษาและข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ แก่สมาชิก ซึ่งในการศึกษาคั้งนี้จึงได้นำปัจจัยด้านชุมชนมาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา ได้แก่ ความคิดเห็นต่อบทบาทของผู้นำชุมชนในเรื่องการจัดการ การให้ข้อมูลข่าวสารแก่สมาชิกหรือกลุ่ม ด้านการมีส่วนร่วมและการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

3. แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง

ชุมชนเข้มแข็งเป็นแนวคิดที่โดดเด่นขององค์กรพัฒนาเอกชนในสายวัฒนธรรมชุมชน ก่อกำเนิดจากการได้ทำงานร่วมกับชาวบ้าน และจากความพยายามร่วมกันที่จะแสวงหาการพัฒนาในทิศทางใหม่ เพื่อตอบสนองความต้องการของชาวบ้าน ซึ่งได้ค้นพบว่า ในสังคมชนบทมีวัฒนธรรมในการแก้ปัญหา และจัดการการพัฒนาที่มีพลัง ซึ่งรัฐไม่เคยให้ความสนใจมาก่อน นั่นคือ “ความเป็นชุมชน” หรือ “ศักยภาพของชุมชน” ในการพัฒนาตนเองทั้งในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถึงแม้จะถูกบั่นทอนจากนโยบายการพัฒนาของรัฐก็ตาม ทำให้เกิดการวิพากษ์ความล้มเหลวของนโยบายการพัฒนาของรัฐในหมู่นักคิดสายวัฒนธรรมชุมชน แต่ก็ยังไม่ได้รับทราบรับจากรัฐและสาธารณชนเท่าใดนัก (กฤษฎา บุญชัย, โอบาส ปัญญา, และ พิเชษฐ์ หนองช้าง, 2542, น. 25-27) กระทั่งเกิดภาวะวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 จากความผิดพลาดของการพัฒนาประเทศ ความอ่อนแอแผ่ขยายไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย ทำให้เกิดกระแสการหวนกลับมาสนใจ “ชุมชน” และ “ความเข้มแข็งของชุมชน” กว้างขวางมากขึ้น และถูกบรรจุอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 และต่อเนื่องมาถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 เป็นลำดับ ซึ่งมุ่งเน้นความเข้มแข็งที่มาจากฐานราก เพื่อนำไปสู่การพัฒนาอย่างแท้จริง

ความหมายของชุมชนเข้มแข็ง

ประเวศ วะสี (2541, น. 46) ให้ความหมายของชุมชนที่มีความเข้มแข็ง คือ การที่สมาชิกในชุมชนมีความสามารถในการบริหารจัดการได้อย่างต่อเนื่อง และสามารถเผชิญกับภาวะวิกฤติการต่าง ๆ ได้ ความเข้มแข็งของชุมชนเกิดจากการที่คนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน เข้ามาร่วมคิดร่วมทำ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ ความเป็นชุมชนจะทำให้ที่ศักยภาพในการแก้ไขปัญหาทุกชนิดทั้งทางเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมการเมืองและสุขภาพ

เสรี พงศ์พิศ (2542, น. 5) ได้กล่าวว่า “ความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง การที่ชุมชนมีศักยภาพในการพึ่งตนเอง สามารถบริหารจัดการตัวเอง จัดการทรัพยากร มีความรักท้องถิ่น เคารพในวัฒนธรรม ภูมิปัญญา มีการรวมเป็นเครือข่าย พอกอยู่พอกิน มีชีวิตอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและสมดุลกับธรรมชาติ”

อคิน รพีพัฒน์ (2542, น. 3) กล่าวว่า “ความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง ความเอื้ออาทร ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเสียสละที่มีต่อกันระหว่างคนในชุมชน ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นฐานที่แข็งแกร่ง หรือเป็นภูมิปัญญาในระดับชุมชน สำหรับการต่อต้านปัจจัยต่าง ๆ ที่มาจากนอกชุมชน”

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2542, น. 2) ได้กล่าวว่า “ชุมชนเข้มแข็ง” มีความหมายใน 3 มิติ คือ

1. มิติทางเศรษฐกิจ ความเข้มแข็งของชุมชนอยู่ที่ชุมชนมีความเป็นอยู่ที่พอเพียงเลี้ยงตัวเองได้ โดยอาศัยหลักทางเศรษฐศาสตร์ คือ การได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Advantage) และหลักทางอุปสงค์อุปทาน เพื่อตอบคำถามพื้นฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนเองในแง่ว่าจะผลิตอะไร ผลิตอย่างไร และจำแนกแจกจ่ายให้กับใคร

2. มิติทางสังคม มองที่ลักษณะทางวัฒนธรรมและการศึกษาที่ไม่แตกสลายการคงอยู่ของสถาบันดั้งเดิมของชุมชน รวมทั้งสายใยของวัฒนธรรม คือความสมานฉันท์ ความผูกพันระหว่างครัวเรือน

3. มิติทางการเมือง เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ทางอำนาจ (Power Relation) ในการคบค้ากันระหว่างชุมชนกับคนภายนอก ความเข้มแข็งจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อชุมชนมีความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เหมาะสม กล่าวคือ ต้องไม่เสียเปรียบหรือถูกกดขี่ มีอำนาจถ่วงดุล (Countervailing Power)

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2542, น. 3) กล่าวว่า ชุมชนเข้มแข็ง กลุ่มคนในชุมชนต้องมีความสามารถที่จะเรียนรู้ สามารถปรับตัว แก้ไขปัญหา สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ได้อย่างต่อเนื่อง โดยรัฐเป็นผู้คอยสนับสนุน สร้างความสัมพันธ์แบบ Symmetrical มีความเป็นหุ้นส่วน แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ด้วยความเป็นธรรมของประชาชน รัฐกับชุมชนจะต้องอยู่ในลักษณะที่มีความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

กรมการปกครอง (2541, น. 63) ชุมชนเข้มแข็ง (Community Empowerment) หมายถึง ชุมชนที่มีความสามัคคี มีอาชีพและเศรษฐกิจมั่นคง สุขภาพปลอดจากยาเสพติด และโรคเอดส์ สิ่งแวดล้อมดี มีกฎและปฏิบัติตามกฎ มีผู้นำผู้ตามที่ดี มีความใฝ่เรียนรู้ร่วมกัน รู้จักกันใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่น มีความเสียสละและพึ่งพาอาศัยกัน มีศีลธรรม ประสานงานกับองค์กรภายนอกสม่ำเสมอ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนร่วม มีความอดออมและอดทน การสื่อสารและสามารถจะเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายได้

ชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง การที่สมาชิกต่าง ๆ ในชุมชนรวมกันเป็นกลุ่ม องค์กรชุมชน เครือข่าย โดยมีการจัดการบนพื้นฐานของความเอื้ออาทรต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ร่วมกัน และมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อแก้ไขปัญหาของ

ชุมชนและทำกิจกรรมในการพัฒนาชุมชน จนเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน

องค์ประกอบของความเข้มแข็งของชุมชน

1. ด้านชุมชน

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2542, น. 4) ได้กล่าวว่า “ชุมชนเข้มแข็งมีองค์ประกอบ 3 ส่วน คือ กลุ่มหรือชุมชน ปัญหาร่วม และผู้นำ โดยมีกระบวนการนำไปสู่ความเข้มแข็งคือ การถ่ายทอดผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ในชุมชน ซึ่งความสำคัญอยู่ที่การมีกิจกรรมที่สามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้

อเนก นาคะบุตร (อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาครสรรพ, 2539, น. 243) ได้สรุปบทเรียนของชุมชนที่มีความเข้มแข็งและสามารถจัดการกับทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าของชุมชนไว้ว่า มีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ 1) ภูมิปัญญาและความรู้ที่สืบสาน และประยุกต์ได้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก 2) องค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา 3) เวทีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงและการบูรณาการจากภายนอก

คณะกรรมการนโยบายสังคมแห่งชาติ (2542, น. 3) กล่าวว่า

ชุมชนเข้มแข็งมีองค์ประกอบ ดังนี้ 1) มีบุคลากรที่หลากหลายรวมตัวกันอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ 2) มีเป้าหมายร่วมกันและยึดโยงเกาะเกี่ยวด้วยผลประโยชน์สาธารณะและของสมาชิก 3) มีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง รักและเอื้ออาทรต่อกัน และมีความรักท้องถิ่น รักชุมชน 4) มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ 5) มีการระดมใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างเต็มที่และมีประสิทธิภาพ 6) เรียนรู้ เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย เป็นแนวราบและติดต่อสื่อสารกันหลายรูปแบบ 7) มีการจัดทำกิจกรรมที่เป็นสาธารณะของชุมชนอย่างต่อเนื่อง 8) มีการจัดการบริหาร งานกลุ่มที่หลากหลายและเครือข่ายที่ดี 9) มีการเสริมสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายของชุมชนสืบทอดกันตลอดไป

2. ด้านองค์กร

ประเวศ วะสี (2540, น. 10-12) กล่าวว่า ความเป็นชุมชนที่มีศักยภาพสูงจะต้องอาศัยองค์ประกอบ 3 ประการ คือ 1) จิตวิญญาณ (Spirituality) 2) การเรียนรู้ร่วมกัน 3) การจัดการ

สายพิรุณ น้อยศิริ (2530, น. 20) กล่าวว่า องค์กรประชาชนที่พัฒนาจะต้องมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้ 1) สามารถปกป้องผลประโยชน์ แก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของสมาชิกได้และมีการกระจายผลอย่างสม่ำเสมอ 2) ประชาชนมีส่วนร่วม (Participation) ในกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กรอย่างมีความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีจิตสำนึกร่วม 3) องค์กรมีผู้นำที่ดี สามารถแสดง

บทบาทได้อย่างเหมาะสม 4) องค์กรมีความสามารถในการทำงานอย่างเป็นระบบด้วยตนเองไม่ต้องพึ่งพาบุคคลภายนอก 5) องค์กรสามารถควบคุมปัจจัยต่าง ๆ ภายในชุมชนและสภาพแวดล้อมพื้นฐานขององค์กรให้เป็นไปตามทิศทางที่พึงประสงค์ได้ 6) องค์กรมีการปรับตัวที่จะทำให้บรรลุจุดมุ่งหมาย รักษาความมั่นคงและพัฒนาองค์กรให้เจริญต่อไปได้

อุทัย ดุลยเกษม (2530, น. 10) ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับองค์กรชุมชนเครือข่ายขององค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง ควรมีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้ 1) ผู้นำต้องมีวิสัยทัศน์กว้างไกล สามารถวิเคราะห์ปัญหาได้ดีและต้องเป็นผู้มีธรรมะหรือคุณธรรม 2) องค์กรต้องมีทุนหรือระดมทุนทั้งภายในและภายนอกและมีการสะสมทุน 3) มีกิจกรรมและสร้างกระบวนการเรียนรู้ 4) มีการสื่อสารข้อมูลข่าวสารแลกเปลี่ยนกันอย่างทั่วถึง 5) มีสมาชิกสืบทอดหรือมีการสร้างผู้นำใหม่ 6) มีการใช้ทุนให้เกิดกิจกรรมเรียนรู้ 7) มีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง 8) มีการวางแผนที่ชัดเจน 9) มีการประสานงานเครือข่าย 10) มีอำนาจตัดสินใจหรือปกครองตนเอง

นอกจากนี้คณะอนุกรรมการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤติภายใต้คณะกรรมการนโยบายสังคมแห่งชาติได้กำหนดองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งไว้ว่า จะต้องประกอบด้วย

1. บุคคลหลากหลายที่รวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนอย่างเป็นทางการหรือไม่ก็ตาม
2. มีเป้าหมายร่วมกันและยึดโยงเกาะเกี่ยวกันด้วยผลประโยชน์สาธารณะและของสมาชิก
3. มีจิตสำนึกของการพึ่งตนเองรักษาเอื้ออาทรต่อกัน และมีความรักท้องถิ่น รักชุมชน
4. มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำและร่วมรับผิดชอบ
5. มีการระดมใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างเต็มที่และมีประสิทธิภาพ
6. มีการเรียนรู้ เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายและติดต่อสื่อสารกันหลายรูปแบบ
7. มีการจัดทำกิจกรรมที่เป็นสาธารณะของชุมชนอย่างต่อเนื่อง
8. มีการจัดการบริหารกลุ่มที่หลากหลายและเครือข่ายที่ดี
9. มีการเสริมสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายของชุมชนสืบทอดกันตลอดไป

ตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็ง

กาญจนา แก้วเทพ (2542, น. 1-5) ได้กล่าวว่า ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน ประกอบด้วยลักษณะดังนี้

1. คนในเชิงปริมาณ หมายถึง การมีคนครบทุกรุ่น เพศ วัย ได้รับการสืบทอดประเพณี วัฒนธรรม คนในเชิงคุณภาพ หมายถึง มีพลังความรู้ความสามารถ พลังจัดการ

2. ภูมิปัญญา โดยอาศัยกิจกรรม

3. ทรัพยากร

4. คุณธรรมประจำตน

สีลาภรณ์ นาคสรรพ (2538) ได้แจกแจงตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่ม/ชุมชน (อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ, 2544, น. 17-19) ออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. ภูมิปัญญา ระบบ ความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิดของชุมชน ดูจาก การสืบทอดองค์ความรู้ การพัฒนาองค์ความรู้ให้เหมาะกับยุคสมัย สังเกตได้จาก การมีผู้นำที่หลากหลายทั้งในด้านความรู้ ทักษะและจำนวนของผู้นำในชุมชนนั้น ๆ จากทัศนคติ ความเชื่อ และพฤติกรรมของสมาชิกที่เกี่ยวกับความเชื่อพิธีกรรมต่าง ๆ

2. การจัดการกลุ่ม / องค์กรชุมชน ชีวัดได้จาก

1) วัตถุประสงค์การรวมกลุ่ม บ่งชี้ถึงพฤติกรรมและกิจกรรมที่มีความหมายในเชิงสืบทอดภูมิปัญญาและระบบความเชื่อ

2) กฎกติกา ชีวัดถึงความสามารถในการกำหนดและควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน

3) จำนวนและคุณภาพของสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ สะท้อนความเอาใจใส่ในการเข้าร่วมกิจกรรม ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบของสมาชิก

4) คุณภาพของการร่วมกลุ่ม ดูจาก ความสามารถในการจัดการ การสนองตอบต่อปัญหา การจัดสรร และการกระจายทรัพยากรของชุมชน

5) กิจกรรมกลุ่ม บ่งชี้ถึง ความสามารถในการตอบสนองต่อมิติต่าง ๆ เช่น ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านวัฒนธรรม ด้านการจัดการทรัพยากรชุมชน

6) กองทุนของกลุ่ม บ่งชี้ถึง ความสามารถในการระดมทุนของกลุ่ม นับเป็นเครื่องสะท้อนศักยภาพและความเข้มแข็งของกลุ่มได้ดี

3. กระบวนการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้ วัดได้จาก การศึกษาดูงาน เวิร์กช็อปแลกเปลี่ยนความรู้และการขยายเครือข่ายความร่วมมือ ซึ่งจะสะท้อนภาพการยกระดับภูมิปัญญาและการเรียนรู้ของชุมชน การเชื่อมโยงภูมิปัญญาระหว่างชุมชน

4. ผลกระทบจากการดำเนินงานขององค์กรชุมชนในด้านต่าง ๆ โดยมีตัวชี้วัดดังนี้
ระดับชุมชน

1) ด้านเศรษฐกิจและอาชีพ

2) ด้านสังคมวัฒนธรรม วัดถึงสัดส่วนการอพยพย้ายถิ่นของครัวเรือนในชุมชน

- ด้านสวัสดิการที่ชุมชนมี วัดอัตราการประกอบอาชีพอาชญากรรม และยาเสพติด

- ด้านการอนุรักษ์ การพัฒนา การปรับใช้และการสืบสานต่อด้านภูมิปัญญาพื้นบ้าน รวมทั้งศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น

3) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม วัดถึงพลังของชุมชนและจิตสำนึกของชุมชนในการอนุรักษ์และรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540) ได้กำหนดตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนจาก

1. โครงสร้างทางสังคมแนวราบ

2. ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง

3. ค่านิยมทางศาสนธรรม

4. กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต

5. ระบบความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น

6. กลไกที่เอื้อต่อการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องตลอดเวลา

ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง

1. สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชน ที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง

2. สมาชิกของชุมชนพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน

3. มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง จนเป็นวิถีชุมชนภายใต้การสนับสนุนของผู้นำองค์กรชุมชนในลักษณะเปิดโอกาสให้กับสมาชิกทั้งหมด เข้ามามีส่วนร่วมไปรุ่งใส และพร้อมที่จะให้ตรวจสอบ

4. สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชนกำหนดวิสัยทัศน์ร่วม ร่วมคิด ตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตามและประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการชุมชน

5. สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน

6. มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุก ๆ ด้านของชุมชนที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุก ๆ คน และมุ่งหวังการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

7. การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอกเป็นการพึ่ง เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุดไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป

8. มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้าน ชุมชนอื่น ๆ ท้องถิ่น ภาครัฐราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการ และอื่น ๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียม

จากตัวชี้วัดสามารถสรุปเพื่อนำมาใช้ในการศึกษาครั้งนี้ สามารถแบ่งได้เป็น 6 ด้าน ได้แก่

- ด้านผู้นำ มีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ตัวชี้วัดคือ การเป็นคนที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความสามารถในการจัดการ เป็นคนดี ซื่อสัตย์ อุทิศตัวเพื่อส่วนร่วม ตระหนักถึงการมีส่วนร่วมของสมาชิก รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น พยายาม/ผลักดันให้เกิดผู้นำรุ่นใหม่ขึ้นมา เป็นนักประสานงาน

- ด้านองค์กรชุมชน มีองค์กรชุมชนที่มีความหลากหลาย ตัวชี้วัดคือ ความหลากหลายด้านเพศ วัย การศึกษา อาชีพ ศาสนา มีจำนวนองค์กรที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น มีการบริหารจัดการภายในองค์กร เป็นเครือข่ายกัน มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

- ด้านการมีส่วนร่วมของผู้นำและสมาชิก ตัวชี้วัดคือ การร่วมคิด การร่วมตัดสินใจ การร่วมทำ/ดำเนินการ การร่วมรับผิดชอบ การร่วมติดตาม/ตรวจสอบ

- การมีโครงสร้างทางสังคมแนวราบ ซึ่งต้องมีความเสมอภาคและความเท่าเทียมกันระหว่างผู้นำและสมาชิก ตัวชี้วัดคือ จากเวทีแลกเปลี่ยนที่สมาชิกสามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างกว้างขวาง

- ด้านกระบวนการเรียนรู้/การติดต่อสื่อสารหลายรูปแบบ ตัวชี้วัดคือ การมีเวทีสาธารณะ/พื้นที่ ให้สมาชิกในชุมชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีสถานที่พบปะ มีประเด็นพูดคุยสม่ำเสมอ

- ด้านการบริหารจัดการที่ดี คือ การบริหารแบบธรรมาภิบาล ตัวชี้วัดคือ มีความโปร่งใส ตรวจสอบได้ การเปิดโอกาสในสมาชิกมีส่วนร่วมในการบริหาร ตัวชี้วัดคือ ด้านการตรวจสอบติดตามประเมินผล ร่วมวางแผนวางแนวทางโครงสร้างภายในองค์กร วางกฎระเบียบ กติกา

4. แนวคิดพื้นฐานด้านการจัดการ

การจัดการคืออะไร...

การจัดการเป็นศิลปะของการใช้บุคคลอื่น ทำงานให้แก่องค์กร โดยสนองตอบความต้องการ ความคาดหวัง และจัดโอกาสให้เขาเหล่านั้นมีความเจริญในการทำงาน

การจัดการเป็นกระบวนการ

- การวางแผน Planning
- การจัดองค์การ Organizing
- การจัดคนเข้าทำงาน Staffing
- การสั่งการ Leading
- การควบคุม Controlling

การจัดการคือกลุ่มของผู้จัดการ

- ระดับสูง (Top Management)
- ระดับกลาง (Middle Management)
- ระดับล่าง/ระดับต้น (Lower Management)

การจัดการ เหมือน หรือ แตกต่างจากการบริหารอย่างไร

- กำหนดนโยบาย (การบริหาร)
- ดำเนินการตามนโยบาย (จ่ายงาน + การจัดการ)

การจัดการ + การบริหาร

- การบริหารราชการ
- การจัดการธุรกิจ/เอกชน

การจัดการเป็นวิทยาศาสตร์ หรือ ศิลปะ.....

เป็นวิทยาศาสตร์ : เพราะองค์ความรู้ที่ได้มา มีลักษณะเป็นระบบ ที่ผ่านกระบวนการศึกษาอย่างต่อเนือง

เป็นศิลปะ : เพราะเป็นการนำ ความรู้ไปประยุกต์ใช้ เพื่อให้องค์การบรรลุผลตามวัตถุประสงค์

แนวความคิดด้านการจัดการ

1. แนวคิดด้านการจัดการแบบวิทยาศาสตร์
2. แนวคิดด้านการจัดการเป็นกระบวนการ
3. แนวคิดด้านมนุษยสัมพันธ์
4. แนวคิดด้านระบบสังคม
5. แนวคิดด้านคณิตศาสตร์
6. แนวคิดด้านระบบ

แนวความคิดด้านการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ (Scientific Management School)

เป็นแนวคิด ที่ได้นำวิธีการที่มีหลักเกณฑ์ในด้านการจัดการมาจัดองค์การให้ดำเนินไปในทิศทางที่ประสบความสำเร็จสูงสุด

Frederick Widslow Taylor : บิดาของแนวความคิด ด้านการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นทฤษฎีการจัดการแบบคลาสสิก โดยมีหลักการของการจัดการดังนี้

- พัฒนารูปวิธีการทำงานวิธีที่ดีที่สุด โดยผ่านการวิเคราะห์ห้อย่างมีหลักเกณฑ์
- ใช้วิธีทางวิทยาศาสตร์เพื่อพัฒนาคน ให้มีคุณสมบัติตรงตามงาน
- มีการร่วมมือและประสานงานร่วมกัน เพื่อลดความขัดแย้ง
- มีการแบ่งงานและความรับผิดชอบ ระหว่างฝ่ายบริหาร และฝ่ายผลิต

Henri L. Gantt : มีแนวคิดคล้าย ๆ Taylor แต่มีความแตกต่างตรงที่ให้ความสนใจในความเป็นมนุษย์มากขึ้น และได้นำระบบการจ่ายค่าจ้าง / โบนัส และมีการประกันค่าจ้างขั้นต่ำให้คนงานด้วย

Frank B. และ Lilian Gilbreth : ได้พัฒนาแผนผังกระบวนการไหลของงาน (Flow Process Chart) เพื่อลดเวลาสูญเสียและเพิ่มผลผลิตในการทำงาน โดยได้จำแนกงานออกเป็น 5 งาน ดังนี้

1. การปฏิบัติงาน
2. การขนส่ง
3. การตรวจสอบ
4. การเก็บรักษา
5. การส่งมอบ

แนวคิดด้านการจัดการเป็นกระบวนการ (Management Process School or Modern Operational-Management Theory)

เป็นแนวคิดที่มองการจัดการ เป็นกระบวนการทำงาน โดยอาศัยบุคคลอื่น

Henri Fayol : มองว่าการจัดการเป็นทฤษฎีที่สามารถสอนและเรียนรู้ได้ โดยเกี่ยวข้องกับกระบวนการต่าง ๆ คือ การวางแผน การจัดองค์การ การบังคับบัญชา การประสานงาน และ การควบคุม ซึ่งได้กำหนดหลักการในการจัดการไว้ 14 ข้อ ดังนี้

1. การแบ่งงานกันทำ ตามความถนัด
2. อำนาจหน้าที่ และ ความรับผิดชอบ
3. ระเบียบวินัย / การเคารพในข้อตกลง
4. เอกภาพในการบังคับบัญชา
5. เอกภาพในการอำนาจ
6. ประโยชน์ส่วนบุคคลเป็นรองจากประโยชน์ส่วนรวม
7. ค่าตอบแทนที่เหมาะสมจากการทำ งาน
8. การรวมอำนาจตามความเหมาะสมกับสถานการณ์
9. การจัดสายการบังคับบัญชา
10. การจัดลำดับ ตามตำแหน่งหน้าที่
11. ความเสมอภาคจากผู้บังคับบัญชา
12. ความมั่นคงในการทำงาน
13. ความคิดริเริ่มต่อการปฏิบัติงาน
14. ความสามัคคีภายในองค์การ

แนวคิดด้านมนุษยสัมพันธ์ (Human Relations School)

เป็นแนวคิดที่เชื่อว่าพฤติกรรมมนุษย์ มีบทบาทสำคัญในการจัดองค์การทุกองค์การ ดังนั้น กิจกรรมขององค์การจะประสบความสำเร็จได้นั้นจึงต้องเข้าใจคน โดยทำ การศึกษามนุษย์ ซึ่งมีรากฐานมาจาก วิชาจิตวิทยาสังคมวิทยา จิตวิทยาสังคม และ มานุษยวิทยา

Elton Mayo : บิดาของการจัดการแบบมนุษยสัมพันธ์ได้ทำ การวิจัยโดยศึกษาทัศนคติ และ ปฏิกริยาทางจิตวิทยาของคนงาน ในการทำ งานตามสถานการณ์ที่แตกต่างกัน โดยสามารถสรุปเป็นประเด็นจากผลการวิจัยได้ดังนี้.....

- มององค์การว่าเป็นองค์การทางสังคม
- องค์การมีภารกิจผลิตสินค้า และ บริการ และสร้างความพอใจของสมาชิกในองค์การ
- พฤติกรรมมนุษย์ขึ้นอยู่กับค่านิยม และ ความเชื่อความรู้สึกของแต่ละคน
- สมาชิกในองค์การ ทำงานในฐานะสมาชิกกลุ่ม
- ระดับของผลผลิตถูกกำหนดโดยปทัสถานทางสังคมของกลุ่ม
- องค์การที่ไม่เป็นทางการจะส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของคนในองค์การ

Mary Parker Follet : จะให้ความสนใจเรื่องการจูงใจบุคคล และการจูงใจกลุ่ม โดยการกระตุ้นให้คนรู้สึกอยากทำงาน และ คิดว่างานที่ทำ มีความสุข ซึ่งได้เน้นเรื่องการประสานงาน อันจะก่อให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างคนงานและฝ่ายจัดการ

Abraham H. Maslow : เชื่อว่าพฤติกรรมของบุคคลเป็นผลมาจากการสนองความต้องการตามลำดับขั้น ดังนี้..

- ความต้องการทางด้านสรีระขั้นต้น
- ความต้องการความมั่นคงปลอดภัย
- ความต้องการทางด้านสังคม และ ความรัก
- ความต้องการเกียรติยศความภาคภูมิใจ
- ความต้องการความสำเร็จและมีคุณค่า

แนวคิดด้านระบบสังคม (Social System School)

มีความสัมพันธ์กับแนวคิดด้านมนุษยสัมพันธ์ หรือด้านพฤติกรรมศาสตร์ โดย Chester I. Barnard ได้จัดลำดับขั้นของแนวความคิดด้านระบบสังคม ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. ก่อให้เกิดระบบการทำงานเป็นกลุ่ม
2. มีการแบ่งประเภทขององค์การออกเป็น องค์การที่มีรูปแบบ และ องค์การไร้รูปแบบ
3. ฝ่ายบริหารมีบทบาทสำคัญในองค์การที่มีรูปแบบ
4. ก่อให้เกิดภาวะผู้นำ ที่มีประสิทธิภาพด้านการบริหารจัดการ

แนวคิดด้านคณิตศาสตร์ (Mathematical School)

เป็นแนวคิดที่มุ่งใช้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์มาศึกษาข้อมูล เพื่อการตัดสินใจในการบริหารจัดการ โดยสามารถแสดงออกมาในรูปของสัญลักษณ์ทางคณิตศาสตร์ ซึ่งจะให้ได้ผลดีในการแก้ปัญหาทางกายภาพ หรือ การควบคุมทางการผลิต แต่ไม่สามารถใช้ได้กับความเข้าใจทางด้านพฤติกรรมมนุษย์ได้

แนวคิดด้านระบบ (System School)

เป็นแนวคิดด้านการจัดการที่เน้นกลยุทธ์ โดยศึกษาส่วนต่าง ๆ ของระบบ ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน นำ มาวางแผน มีการควบคุม และ กระบวนการตัดสินใจ โดยใช้ข้อมูลสารสนเทศ (MIS) จัดเป็นแนวคิดที่พยายามนำ แนวคิดการจัดการด้านต่าง ๆ มาหลอมรวมกัน เพื่อให้เป็นทฤษฎีการจัดการที่สมบูรณ์

ทักษะด้านการจัดการ (Management Skills)

- ทักษะด้านเทคนิค (Technical Skill) : มุ่งให้มีความรู้ความเข้าใจ และ ความสามารถในการทำงานที่ใช้ฝีมือซึ่งการจัดการระดับต้น จำ เป็นต้องมีทักษะด้านนี้มาก
- ทักษะด้านมนุษย์ (Human Skill) : มุ่งเน้นการทำงานร่วมกัน โดยเข้าใจถึงพฤติกรรมมนุษย์ จัดเป็นทักษะที่ฝ่ายจัดการทุกระดับจำ เป็นต้องมี
- ทักษะด้านความคิด (Conceptual Skill) : เน้นความสามารถในการมององค์การในภาพรวม โดยศึกษาถึงผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งภายนอกและภายในองค์การ จัดเป็นทักษะที่ฝ่ายจัดการระดับสูงต้องมีมาก

5. แนวคิดการมีส่วนร่วม

ความหมายของการมีส่วนร่วม

Caayupan (อ้างถึงใน ชินรัตน์ สมสืบ, 2539 น. 22) นิยามว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือกระบวนการที่ผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนามีโอกาส และใช้โอกาส มีส่วนในการแสดงความรู้สึก บ่งบอกความต้องการ และประสานสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด เพื่อวางแผน ดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย ตามสถานที่และวิธีที่ผู้ได้รับประโยชน์คิดไว้ โดยได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานพัฒนาน้อยที่สุด

Erwin (1976, p. 36) การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ ความรู้ความชำนาญร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม และสนับสนุนติดตามผลกาปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

WHO/UNICEF (1978, p. 11, อ้างถึงใน ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ, 2543, น. 136) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดกระบวนการ และโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถที่จะแสดงออกซึ่งความต้องการของตน การจัดอันดับความสำคัญการเข้าร่วมในการพัฒนาและได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้น โดยเน้นการให้อำนาจการตัดสินใจแก่ประชาชนในชนบท

สุเมธ ทรายแก้ว (2536, น. 15) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าการที่ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง ร่วมมือ และรับผิดชอบในกิจกรรมการพัฒนาที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ในขั้นตอนต่าง ๆ ของการดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ โดยมีกลุ่มหรือองค์กรรองรับ เพราะประชาชนที่เข้าร่วมมีการพัฒนาภูมิปัญญาและการรับรู้ สามารถคิดวิเคราะห์และตัดสินใจเพื่อกำหนดการดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง

กมลลา สาครมณีทรัพย์ (อ้างถึงใน สุเมธ ทรายแก้ว, 2536, น. 13) นิยามการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการและร่วมประเมินผล เพื่อให้เกิดการแก้ไขเปลี่ยนแปลง และพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้นตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ตะติยา กาฬสุวรรณ (2546, น. 20) สรุปว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่บุคคลหรือกลุ่มคนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ร่วมตัดสินใจ และร่วมประเมินผล เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาชีวิตในทุก ๆ ด้านของตนให้ดีขึ้น

นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (2547, น. 20) สรุปว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การทำงานร่วมกับกลุ่ม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความร่วมมือร่วมใจ โดยกระทำการดังกล่าวในห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่ทรงประสิทธิภาพคือ ถูกจังหวะ และเหมาะสมกับทั้งกระทำการดังกล่าวด้วยความรู้สึกผูกพันให้ประจักษ์ว่าเชื่อถือได้แสดงว่าการมีส่วนร่วมเป็นผลของความร่วมมือร่วมใจ การประสานงานและความรับผิดชอบ

นเรศ สงเคราะห์สุข และ ยุวัฒน์ วุฒิเสเมธิ (2541, น. 10; 2526, น. 253, อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 น. 136) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา ตั้งแต่ต้นจนสุดกระบวนการ ได้แก่ การวิจัย (ศึกษาชุมชน) การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน การบริหารจัดการ การติดตามและประเมินผล ตลอดจนการจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น

จากแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสและการได้รับโอกาสให้บุคคลหรือกลุ่มคน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาในขั้นตอนต่างๆ ตั้งแต่การร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ และร่วมประเมินผล เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความต้องการ บนพื้นฐานผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชนและบุคคล ซึ่งมีส่วนได้ส่วนเสียจากผลประโยชน์เหล่านั้นต่อการพัฒนาชีวิตในทุก ๆ ด้านให้ดีขึ้น

กระบวนการมีส่วนร่วม

Cohen and Uphoff (1980, pp. 213-218, อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 น. 136) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 แบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบด้วย การริเริ่ม ตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจและตัดสินใจและตัดสินใจปฏิบัติการ
2. การมีส่วนร่วมปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนทรัพยากร การบริหาร ประสานความร่วมมือ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ประกอบด้วย ผลประโยชน์ด้านวัสดุ ด้านสังคม และส่วนบุคคล
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

อคิน รพีพัฒน์ (อ้างถึงในปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, น. 49) ได้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนา ซึ่งมี 5 ระดับ คือ

1. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา การพิจารณาปัญหา และจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

2. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา

3. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหา และพิจารณาแนวทางวิธีการในการแก้ปัญหา

4. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา

5. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรมการพัฒนา

บัณฑูร อ่อนดำ (อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, น. 13) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนในการพัฒนา ซึ่งเป็นการวัดเชิงคุณภาพ ออกเป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในขั้นการริเริ่มการพัฒนา ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชน และมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการด้วย

ขั้นตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผนในการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการ และแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้

ขั้นตอนที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นดำเนินการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์โดยการสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารงานประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากการพัฒนา หรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นตอนที่ 5 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่า การพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด ซึ่งในการประเมินอาจปรากฏในรูปของการประเมินย่อย (Formative Evaluation) เป็นการประเมินผลก้าวหน้าเป็นระยะ ๆ หรือกระทำในรูปของการประเมินผลรวม (Summative Evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวบยอด

จากการกระบวนการมีส่วนร่วม สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมมี 4 ขั้นตอน ได้แก่ การร่วมคิด การร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ และร่วมเป็นเจ้าของ เพื่อให้ประชาชนได้รับการพัฒนาศักยภาพมากยิ่งขึ้น

6. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มันทนา สามารถ (2541) ศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่ทำให้เกิดประชาคมตำบลที่เข้มแข็ง พบว่ามีหลายปัจจัยเป็นต้นว่า ทุนวัฒนธรรม รวมถึงภูมิปัญญาของชุมชน เช่น ภูมิปัญญาด้านการใช้สมุนไพร การจัดการสิ่งแวดล้อม การจัดการแหล่งน้ำ ฯลฯ สำนักสาธารณะ ได้แก่ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ผู้นำที่เข้มแข็งและหลากหลาย โดยวิสัยทัศน์ที่มองการณ์ไกล การประสานงานกับภายนอก และการมีกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน โดยเฉพาะการมีเวทีสนทนาอย่างไม่เป็นทางการ ตลอดจนการมีส่วนร่วมและการแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกัน

อริศรา ธนุเพลง (2544, น. 136) ศึกษาเรื่อง รูปแบบการสื่อสารในการบริหารจัดการธนาคารขยะชุมชนวัดกลาง ซอยลาดพร้าว 132 พบว่า 1) รูปแบบการสื่อสารในการรวมกลุ่มเพื่อจัดตั้งธนาคารขยะชุมชนวัดกลางซอยลาดพร้าว 132 ประกอบไปด้วย 3 รูปแบบ คือ การสื่อสารทางเดียวแบบไม่เป็นทางการ การสื่อสารสองทางแบบเป็นทางการ และการสื่อสารสองทางแบบไม่เป็นทางการ 2) รูปแบบการสื่อสารในการบริหารจัดการธนาคารขยะชุมชนวัดกลาง ซอยลาดพร้าว 132 ประกอบไปด้วย 4 รูปแบบ คือ การสื่อสารทางเดียวแบบเป็นทางการ การสื่อสารทางเดียวแบบไม่เป็นทางการ การสื่อสารสองทางแบบเป็นทางการ และการสื่อสารสองทางแบบไม่เป็นทางการ

รูปแบบการสื่อสารที่ส่งผลให้กลุ่มคณะกรรมการชุมชนวัดกลางมารวมตัวกัน เพื่อจัดตั้งธนาคารขยะในทุกๆ ได้แก่ การสื่อสารสองทาง ซึ่งเป็นการสื่อสารที่ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารมีการสลับบทบาทหน้าที่ในการรับส่งสาร ทั้งนี้ยังมีการเปิดโอกาสให้ผู้รับสารได้ซักถามข้อสงสัย และแสดงความคิดเห็นในประเด็นต่าง ๆ ได้ โดยจะเริ่มต้นจากการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อปรึกษาหารือในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับธนาคารขยะ ทั้งนี้การพูดคุยนั้นจะเกิดบนพื้นที่สาธารณะ คือ บริเวณหน้าร้านขายของชำของชุมชนซึ่งถือเป็นศูนย์กลางที่ทำให้สมาชิกในชุมชนสามารถที่จะมาพูดคุยกันได้ หลังจากนั้นจึงได้มีการสื่อสารแบบเป็นทางการ โดยผ่านรูปแบบของการประชุมระหว่างกลุ่ม

ทั้งนี้การประชุมนั้นจะจัดขึ้นที่ศูนย์ธนาคารขยะของชุมชน นอกจากนั้น การสื่อสารระหว่างกลุ่มคณะกรรมการบริหารธนาคารขยะนั้น จะเป็นการสื่อสารที่มีลักษณะเป็นแนวราบ (Horizontal Communication) ซึ่งเป็นการสื่อสารระหว่างผู้ที่มีตำแหน่งที่เสมอกัน โดยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวในลักษณะของผู้ที่เป็นเพื่อนบ้านกันโดยการสื่อสารในแนวราบนั้น จะเป็นการสื่อสารที่ช่วยเสริมสร้างความรับผิดชอบร่วมกันของหมู่คณะ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ใกล้ชิดซึ่งส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกอันจะนำมาซึ่งการรวมกลุ่มเพื่อจัดตั้งธนาคารขยะ

ปาริชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล (2546) ศึกษาเรื่อง The Alternative Paradigm of Communication for Social Change พบและกล่าวว่ารูปแบบของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของสมาชิกนั้น ควรเป็นการสื่อสารสองทางอย่างต่อเนื่อง (Two Way Interactive Communication) ในแนวระนาบ (Horizontal Communication) ของหมู่ของสมาชิก เพราะการสื่อสารสองทางเป็นการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพที่ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารต่างก็มีส่วนร่วมในการสื่อสาร ซึ่งถือเป็นความเท่าเทียมกันของบุคคล สิทธิ และเสียงของบุคคลในการแสดงความคิดเห็น (Accessibility To Information) ทั้งนี้การสื่อสารสองทางนั้นอาจเกิดขึ้นโดยผ่านช่องทางการสื่อสารทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ บนพื้นที่สาธารณะที่ทุกคนสามารถพูดคุยเพื่อระดมความคิดเห็นกันได้

นรมน นันทมนตรี (2544, บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง ยุทธวิธีการสื่อสารของผู้นำชุมชนในการพัฒนาการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในการลดปริมาณขยะ กรณีศึกษา : ชุมชนสุขสันต์ 26 พบว่า ยุทธวิธีการสื่อสารของผู้นำมี 7 วิธีคือ การนำตนเองมาเป็นสื่อของการปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างในการรักษาความสะอาดชุมชน การพูดคุยกับสมาชิกในชุมชนอย่างใกล้ชิด การชี้ให้เห็นถึงสถานการณ์ปัญหาภายในชุมชนเพื่อให้สมาชิกชุมชนร่วมกันถกถึงทางออกของปัญหา โดยใช้วิธีการคัดแยกขยะ การใช้เสียงตามสายในชุมชนเพื่อแจ้งข้อมูลเกี่ยวกับชุมชน รวมถึงการรณรงค์ต่าง ๆ การจัดการประชุม เพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมในการตรวจสอบความโปร่งใสของสมาชิกชุมชน การเลือกสมาชิกในชุมชนเป็นสื่อในการกระจายข้อมูล ได้แก่ แม่บ้านและเด็ก ๆ ในชุมชน และการสื่อให้เห็นถึงผลตอบแทนที่สมาชิกชุมชนจะได้รับ

ปัจจัยทางการสื่อสารที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนสุขสันต์ 26 ในการลดปริมาณขยะ คือ มุมมองของผู้ส่งสารที่มีต่อชุมชน ได้แก่ สมาชิกชุมชนและตนเอง (ผู้นำ) มีประสบการณ์ในการเผชิญกับปัญหาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันร่วมกันในชุมชน เนื้อหาของสารเป็นเรื่องที่ใกล้ตัวกับสมาชิกชุมชน เลือกใช้สื่อให้เหมาะสมและเข้ากับกลุ่มเป้าหมายทำให้สมาชิกชุมชนเข้าใจในเนื้อหาไปในแนวทางเดียวกัน ความเชื่อถือของผู้รับสารที่มีต่อผู้นำชุมชน

งานวิจัยชิ้นนี้สะท้อนให้เห็นวิธีการทำงานของผู้นำชุมชน โดยอาศัยยุทธวิธีการสื่อสารด้านต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสื่อบุคคล เสียงตามสาย เป็นตัวเชื่อมประสานให้การพัฒนาชุมชนประสบผลสำเร็จ

อรวรรณ ศิริสวัสดิ์ (2543, บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง การสื่อสารเพื่อสร้างความเป็นชุมชนเข้มแข็งของชมรมผู้สูงอายุจังหวัดน่านพบว่าชมรมผู้สูงอายุจังหวัดน่านมีวิธีการสื่อสาร 4 ลักษณะคือหนึ่ง การสื่อสารระหว่างสมาชิกชมรมด้วยตนเอง โดยมีการสื่อสารที่เป็นทางการด้วยการประชุมร่วมกันอย่างมีส่วนร่วม และมีการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการโดยอาศัยการกระจายข่าวระหว่างสมาชิกที่วัด สอง การสื่อสารระหว่างชุมชนกับชุมชนโดยใช้กิจกรรมเป็นสื่อกลาง สาม การสื่อสาร

ระหว่างชมรมกับชมรมโดยใช้เครือข่ายการสื่อสารระหว่างชมรมพบปะแลกเปลี่ยนกัน สื่ การสื่อสารระหว่างชมรมกับหน่วยงานรัฐ โดยการนำเสนอความคิดเห็น และความต้องการไปยังโรงพยาบาลน่าน

วิธีการสื่อสารหนึ่งในสี่ คือ การสื่อสารระหว่างสมาชิกภายในชมรม พบว่า ชมรมใช้กิจกรรมเป็นตัวเชื่อม ในฐานะของ “สื่อ” ที่เป็นตัวสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นปึกแผ่นของกลุ่มที่เกิดจากความสามัคคีของสมาชิกชมรมผู้สูงอายุชุมชนบ้านภูมินทร์-ท่าลี่ ทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการสร้างพันธะร่วมกันให้เกิดขึ้นในหมู่สมาชิกชมรม ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมของความเป็นกลุ่มและการสื่อให้คนภายนอกเห็นถึงความเข้มแข็งของสมาชิกชมรมสำหรับความสามัคคีสามัคคีเกิดขึ้นได้จากการสื่อสารระหว่างกลุ่มที่สมาชิกชมรมมีส่วนร่วมต่อกัน อันได้แก่ การมาพบปะในวันที่มีกิจกรรมกลุ่มและวันที่มีการเก็บเงินสะสมร่วมกันนั่นเอง

โคจิวัจน บัญประดิษฐ์ (2543) ศึกษา “กลยุทธ์การสื่อสารของชุมชนบ้านควัวในการสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชน ในกรณีพิพาทโครงการก่อสร้างถนนรวมและกระจายการจราจร” พบว่า การสื่อสารภายในชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนพลังภายในชุมชนและมีบทบาทในการกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดการรวมตัว เกิดจิตสำนึก มีความสามัคคี และมีความเข้าใจที่ตรงกันต่อประเด็นปัญหาจนสามารถประสานความร่วมมือร่วมใจ เพื่อแก้ปัญหาและสามารถเผชิญกับวิกฤติต่าง ๆ ได้ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป โดยอาศัยกลยุทธ์การสื่อสารของชุมชนบ้านควัวในการสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นภายในชุมชนนั้น ซึ่งพื้นฐานสำคัญที่สุดสำหรับการสื่อสารก็คือ การปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชน ซึ่งเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลที่มีการติดต่อสื่อสารในระดับบุคคลจากบุคคลขยายวงกว้างออกไปในระดับกลุ่ม จนถึงระดับชุมชน ซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลหลาย ๆ กลุ่มที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ปฏิสัมพันธ์ของชาวชุมชนบ้านควัวยังเป็นการสื่อสารสองทางที่เป็นทางการ ได้แก่ การประชุม ซึ่งมีลักษณะการสื่อสารในแนวระนาบ ที่ทุกคนในชุมชนมีการพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนความเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน และการสื่อสารสองทางที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ การทักทายของชาวมุสลิม การพูดคุยกันระหว่างกลุ่มคนในชุมชน โดยมีการสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นกลไกหลักและเป็นพื้นฐานสำคัญที่ยึดโยงคนใน ชุมชนที่มีความรู้สึกนึกคิดและความเข้าใจกันเข้าใจดีด้วยกัน อันจะนำไปสู่การร่วมกันกระทำกิจกรรมของคนในชุมชน

กรอบแนวคิดการวิจัย

